

Opgroeien in kansarmoede: een profielschets van de VLAS-respondenten

Goedroen Juchtmans en Steven Groenez

VLAS-Studies 32

Mei 2016

Het Vlaams Armoedesteunpunt is een samenwerkingsverband van UA, KU Leuven, KdG-Hogeschool en UGent.

Gelieve naar deze publicatie te verwijzen als volgt:

Juchtmans, G., Groenez, S. (2016), Opgroeien in kansarmoede: een profielschets van de VLAS-respondenten, VLAS-Studies 32, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Voor meer informatie over deze publicatie: steven.groenez@kuleuven.be of goedroen.juchtmans@kuleuven.be.

Deze studie werd uitgevoerd in het kader van het Vlaamse armoedesteunpunt en werd gefinancierd door de Vlaams Minister bevoegd voor Armoedebestrijding, Liesbeth Homans. De conclusies van deze publicatie vertolken niet noodzakelijk de visie van de opdrachtgever.

Het VLAS bestaat uit onderzoekers die vanuit verschillende disciplines en perspectieven samen werken. De inhoud en de conclusies van deze publicatie vertolken enkel de visie van de auteurs.

© 2016 Vlaams Armoedesteunpunt

p.a. Vlaams Armoedesteunpunt
Centrum OASes
Sint Jacobstraat 2 (M232)
2000 Antwerpen

Deze publicatie is ook beschikbaar via www.vlaamsarmoedesteunpunt.be

Inhoud

Inhoud.....	3
1. Inleiding	4
2. Theoretische perspectieven op het verband tussen armoede en de ontwikkeling van het kind	5
3. Methodologie en algemene beschrijving van de dataset	7
3.1. Methodologie	7
3.2. Algemene beschrijving van de dataset	8
4. Contextuele factoren: gezinskenmerken en socio-economisch profiel.....	10
4.1. Gezinskenmerken	10
4.1.1. Basiskkenmerken gezin: pariteit, leeftijd moeder en geboortevolgorde	10
4.1.2. Gezinssamenstelling	13
4.2. Socio-economisch profiel	14
4.2.1. Opleiding.....	14
4.2.2. Inkomen	15
4.2.3. Beroepsstatus	18
4.2.4. Sociaal netwerk gezinnen.....	20
4.2.5. Herkomst	22
4.2.6. Conclusie.....	23
5. Intermediaire factoren: psychosociale kenmerken van het gezin en opvoeding door ouders.....	24
5.1. De psychosociale kenmerken van de VLAS-steekproef	24
5.1.1. Psychosociaal welzijn van de respondenten.....	24
5.1.2. Stressbeleving zwangerschap en in eerste 8 maanden.....	26
5.1.3. Conclusie.....	29
5.2. Opvoeding door de ouders.....	29
5.2.1. Gedrag voor en tijdens de zwangerschap	29
5.2.2. De eerste maanden samen met het kind: opvoedingsattitudes- en percepties	35
5.2.3. Opvoedingsgedrag en deelname aan de kinderopvang in de eerste 8 maanden	41
6. Algemene conclusies en opstap naar volgend rapport	45
Referenties	48

1. Inleiding

Van zodra een embryo zich nestelt in de baarmoeder, neemt de ontwikkeling van een kind zijn aanvang. Vanaf dan ontstaan er ook verschillen tussen kinderen die zowel individueel van aard kunnen zijn (bv. genetisch, geslacht) als het resultaat kunnen zijn van de sociale context, het (opvoedings)gedrag en de keuzes van de ouders en hun omgeving (bv. al dan niet geven van borstvoeding). Ook in de eerste levensjaren blijft de invloed van het gezin op de ontwikkeling van het kind groot (Cunha & Heckman, 2007). In dit proces spelen in de eerste plaats de sociale context waarin het kind opgroeit en de opvoeding door de ouders een cruciale rol. Onderzoek wijst uit dat geboren worden en opgroeien in een armoedecontext de ontwikkelingskansen van kinderen, zowel op cognitief als non-cognitief vlak, beknot (La Placa & Corlyn, 2015, Washbrook et al., 2014, Siddiqi et al., 2007, met literatuurverwijzingen). De literatuur stelt dat ten opzichte van andere kinderen de condities waarin kinderen in armoede opgroeien immers niet optimaal is voor de ontwikkeling van het kind (bv. slechte huisvesting). Vraag is ook of de verschillen tussen kinderen uit andere socio-economische thuiscontexten oplopen naarmate kinderen ouder worden. Volgens de 'dynamics of skill formation'-theorie (Cunha & Heckman, 2007) start de ongelijkheid vanaf de eerste levensjaren, maar neemt de kloof met kinderen uit andere contexten in volgende levensfasen verder en cumulatief toe. Verschillen in inkomen en opleiding (vooral tussen moeders), en de mate waarin de thuiscontext toelaat dat kinderen gestimuleerd worden in hun ontwikkeling zouden in het tot stand komen van die groeiende kloof de meest bepalende factoren zijn (Heckman, 2008a; Brownell et al., 2015). Washbrook et al. (2014) tonen in hun onderzoek echter aan dat de rol van (inkomens)armoede op de ontwikkeling van kinderen niet rechtlijnig en eenduidig verloopt. Met andere woorden: de ongelijkheid in ontwikkeling hoeft niet per definitie onvermijdelijk te zijn en de mate waarin dat al dan niet zo is hangt ook af van andere factoren (zoals opvoedingsstijl, mate van stress bij de moeder, deelname aan kinderopvang...).

Deze bijdrage schetst een multidimensioneel beeld van de sociale context waarin de pasgeborenen (0-8 maanden) van respondenten uit een beperkte niet-representatieve steekproef, verder VLAS-cohorte genoemd, opgroeien. Specifiek aan de VLAS-respondenten is dat ze bij rekrutering door de gatekeepers (zijnde verenigingen waar armen het woord nemen, voorschoolse voorzieningen en Kind & Gezin) beschouwd worden als kansarm en behorende tot een gezin met (eerder) lage SES (zie Lemmens & Groenez, 2015b voor een uitgebreide beschrijving van het rekruteringsproces). In lijn met het ecologische ontwikkelingsmodel (Bronfenbrenner 1979) dat in literatuur over 'early childhood education' vaak als theoretische basis gehanteerd wordt, vereist een volledige en tegelijk genuanceerde profielschets dat de sociale context van pasgeborenen die leven in armoede niet verengd wordt tot de socio-economische status van hun ouders (inkomen, opleiding en herkomst/thuistaal). Die status kan ook aangevuld en gecombineerd worden met een analyse van het gezinstype (aantal kinderen, geboortevolgorde, gezinssamenstelling), het sociaal netwerk van het gezin en het psychosociaal welzijn van de ouder-responsent (mentale gezondheid, levenskwaliteit).

Binnen die context zullen ouders hun opvoeding vormgeven. Die opvoeding is enerzijds het resultaat van keuzes, maar wordt ook beïnvloed door de sociale context van het gezin. De beslissing om hun kind te laten deelnemen aan de kinderopvang, hangt voor gezinnen in armoede bijvoorbeeld ook af van de betaalbaarheid van de kinderopvang. Men kan dus een actie willen ondernemen in het belang van het kind, maar die wens niet in realiteit kunnen omzetten omwille van bepaalde omstandigheden. In deze bijdrage brengen we opvoeding van ouders in kaart op basis van meetinstrumenten die peilen naar het initiële opvoedingsgedrag, de attitudes met betrekking tot de opvoeding, alsook de 'keuzes' die de ouders en hun omgeving in de periode van de zwangerschap en in de eerste 8 maanden maken. Doel is inzichtelijk te maken in welke mate en op welke wijze sociale context en opvoeding met elkaar in interactie gaan.

Zoals gesteld, vertrekt deze paper van de stelling in de literatuur dat verschillen in sociale context en opvoeding tussen verschillende sociale groepen vanaf de zwangerschap leidt tot steeds groter wordende verschillen en ongelijke snelheden in de cognitieve en non-cognitieve ontwikkeling van kinderen. Om die verschillen in sociale context en opvoeding scherp te krijgen, is het noodzakelijk een vergelijking te kunnen maken met gezinnen uit een andere sociale context dan gezinnen in armoede (zoals hoge SES-gezinnen). Door veelal dezelfde meetinstrumenten te hanteren als de grootschalige JONG-survey, waarin hoge SES-gezinnen sterk vertegenwoordigd zijn, wordt dat mogelijk. Daarom zullen we in onze analyse van de sociale context van de VLAS-respondenten de resultaten van de JONG-cohort te vergelijking hanteren, soms aangevuld met de Vlaamse gemiddelden voor hetzelfde thema. Hoewel we ervan uitgaan dat de sociale context van de VLAS-respondenten meer op elkaar lijkt dan van elkaar verschilt, zal ook een interne vergelijking tussen de VLAS-respondenten indien relevant onderwerp van onderzoek zijn. Mogelijks zullen immers onderlinge verschillen op bepaalde items (bv. werkende moeder versus niet-werkende moeder) later cruciaal blijken om verschillen in de ontwikkeling van kinderen beter te kunnen kaderen.

De structuur van de paper ziet er als volgt uit. In een eerste sectie staan we stil bij de hierboven vermelde theoretische perspectieven op ontwikkeling die de basis vormen van de uitgangspunten van deze paper, zijnde de 'dynamics of skill formation'-theorie (Cunha & Heckman, 2007) en het ecologische ontwikkelingsmodel (Bronfenbrenner 1979) zoals ze in de literatuur over 'early childhood education' gehanteerd wordt. In een *tweede* sectie beschrijven we de methodologie en beschrijven we de algemene kenmerken van de beschikbare dataset. Het *derde* sectie bevat het uitgebreide en multidimensionale profiel van de sociale context van de pasgeborenen, in het *vierde* sectie de daaraan gekoppelde analyse van de opvoeding door de ouders. In het laatste en *vijfde* sectie zullen we op basis van de analyse en literatuur enkele hypothesen formuleren over de wijze waarop sociale context, en het eventueel daaraan gerelateerde opvoedingsgedrag- en keuzes van ouders de ontwikkeling van het kind zouden kunnen beïnvloeden. In een volgende paper zullen die hypothesen verder getoetst worden met behulp van meetinstrumenten uit de bevragingen die zijn afgenomen op 12 en 18 maanden, alsook via bijkomende kwalitatieve dataverzameling.

2. Theoretische perspectieven op het verband tussen armoede en de ontwikkeling van het kind

In VLAS-paper 11 stellen Schiettecat e.a. (2014) dat arme kinderen ook altijd kinderen zijn van arme ouders. Die stelling maakt duidelijk dat het in kaart brengen van de gevolgen van kinderarmoede op de ontwikkeling van kinderen niet mogelijk is zonder de sociale context van de ouders, hun attitudes en hun opvoedingsgedrag in rekening te brengen. Vanuit wetenschappelijke hoek vinden we in de literatuur over Early Childhood Education (ECD) theoretische perspectieven terug die het verband tussen SES en ontwikkeling van het kind trachten te verklaren en de bepalende factoren scherp stellen.

Belangrijk werk is in dat opzicht dat van gerenommeerd econoom James Heckman (bvb. Cunha, Heckman, Lochner & Masterov, 2006; Heckman, 2008b) die inzichten uit de economie, neurologie en ontwikkelingspsychologie samenbrengt in een dynamische theorie over de menselijke vaardigheidsontwikkeling. Het centrale uitgangspunt van die theorie is dat "*skill begets skill*" (Heckman, 2008b). Menselijke vaardigheden die op jonge leeftijd ontwikkeld worden vormen niet alleen het startkapitaal voor de ontwikkeling van latere cognitieve en sociale vaardigheden maar beïnvloeden ook de snelheid van die latere ontwikkeling. Dit accumulatieve mechanisme gaat

gepaard met gevoelige periodes in de neurologische ontwikkeling van het kind tijdens de eerste levensjaren, gedurende welke adequate educatie en zorg optimale resultaten kunnen leveren. Anderzijds kunnen zwakke vroege investeringen, gerelateerd aan het opgroeien in armoede bijvoorbeeld, langdurige negatieve effecten hebben die later moeilijk te compenseren zijn (Meurs, Luyten & Jullian, 2006). Zoals gesteld in de inleiding, zouden volgens deze theorie vooral verschillen in inkomen en opleiding (vooral tussen moeders), en de mate waarin de thuiscontext toelaat dat kinderen gestimuleerd worden in hun ontwikkeling, bepalend zijn voor het tot stand komen van die groeiende kloof (Heckman, 2008b; Brownell et al., 2015).

Een ander theoretisch perspectief dat vaak als basis gebruikt wordt in de ECD-literatuur is het ecologische ontwikkelingsmodel van Bronfenbrenner (1979). Dit model ordent de sociale en ruimtelijke contexten die gerelateerd zijn aan de ontwikkeling van kinderen op een hiërarchische of uitwaaiende wijze. Het model specificeert die sociale context op drie niveaus: het microsysteem (familie, school), dit is het systeem waarmee kinderen in onmiddellijk contact komen; het mesosysteem (zoals buurt); en het ecosysteem, dit is de bredere (politieke, culturele...) context waarin het micro- en mesosysteem opereert. In hun TEAM-ECD model voegt de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) daar het individuele niveau van het kind (zoals de ontwikkeling van het brein) aan toe, alsook het regionale en nationale niveau (Siddiqi et al., 2007). In deze bijdrage ligt de focus in de eerste plaats op een analyse van het microsysteem, en met name het gezin, van kinderen in armoede gedurende de periode van 0 tot 18 maanden. Die analyse is relevant aangezien het gezin de meest bepalende actor is voor de ontwikkeling van hun kinderen tijdens de eerste levensjaren. Zij bieden de meeste stimuli aan en controleren en reguleren in grote mate het contact van hun kind met de omgeving (Siddiqi et al., 2007).

Met betrekking tot de invloed van een gezin dat leeft in armoede op de ontwikkeling van hun kinderen onderscheiden La Placa & Corlyon (2015) op basis van een literatuurstudie twee verklarende perspectieven of interpretaties van die invloed. Een eerste perspectief, *the culture of poverty these* stelt dat mensen in armoede een eigen cultuur hebben bestaande uit specifieke en onderscheiden attitudes, gedragingen en waardenhiërarchieën (bv. lage verwachtingen met betrekking tot werk en onderwijs). Via opvoeding en socialisatie wordt die cultuur van generatie op generatie doorgegeven, waardoor armoede in die gezinnen dreigt persistent te blijven. Betere ontwikkelingskansen genereren voor kinderen in armoede en armoede doorbreken kan enkel wanneer er veranderingen worden aangebracht aan het vaak negatieve waardensysteem van deze ouders en daarmee samenhangend van hun opvoedingsgedrag en levensstijl. Het betekent echter ook dat de verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van kinderen bij de ouders wordt gelegd zonder rekening te houden met de sociale context van het gezin en met de verantwoordelijkheid die andere actoren (politiek, school, kinderopvang...) in de ontwikkeling van kinderen in armoede kunnen opnemen (Hartas, 2012). In deze paper hebben we daarom aandacht voor de attitudes, opvoedingsgedrag en keuzes van de VLAS-cohorte, en stellen we ons de vraag in welke mate die van andere socio-economische groepen verschillen. Een tweede thesis die La Placa & Corlyon (2015) onderscheiden is de *stress these*. Deze these gaat ervan uit dat mensen in armoede meer stress ervaren dan mensen uit andere groepen, en dat die stress leidt tot minder responsief opvoedingsgedrag en een meer autoritaire en/of inconsistente ouderschapsstijl die ook de ontwikkeling van hun kinderen negatief beïnvloedt. Of anders, het is niet zozeer armoede zelf, maar 'disrupted parenting' door meer stress die de kinduitkomsten bepaalt. Een sterk sociaal netwerk of een goede sociale integratie zou volgens deze these een goede buffer voor stress zijn, en zo dus ook beter de ontwikkelingskansen van kinderen gaaf houden. We zullen ook in deze bijdrage onderzoeken in welke mate deze these opgaat bij de VLAS-cohorte door dieper in te gaan op items die de stress bij de respondenten rapporteert. We beschouwen daarbij 'stress' als een intermediaire factor in het opvoedings- en ontwikkelingsproces.

Samengevat ligt de focus van deze bijdrage op een analyse van het microsysteem, het gezin, waarin kinderen die leven in armoede opgroeien tijdens hun eerste 8 levensmaanden. Om dit microsysteem in kaart te brengen, maken we een profielschets op van de VLAS-cohorte waarbij we volgende kenmerken die mogelijk van belang kunnen zijn voor de ontwikkeling in kaart brengen:

- gezinskenmerken: pariteit, leeftijd moeder, positie van het kind in het gezin (geboortevolgorde) gezinssamenstelling (zie 4.1)
- socio-economische kenmerken: inkomen, opleiding, beroepsstatus van de ouders, sociaal netwerk, herkomst (zie 4.2)
- psychosociale kenmerken: tevredenheid met het leven, stress (zie 5.1)
- opvoedingskenmerken: opvoedingspercepties, attitudes en opvoedingsgedrag (ook tijdens de zwangerschap) (zie 5.2)

Met betrekking tot de aard van de invloed die deze kenmerken kunnen uitoefenen op de ontwikkeling van het kind beschouwen we de gezinskenmerken en de socio-economische factoren als de contextuele factoren in dit proces, en de psychosociale kenmerken (cf. stress these) alsook de opvoedingskenmerken, die de initiële acties van de ouders ten opzichte van het kind in beeld brengen, als intermediaire factoren in het proces.

3. Methodologie en algemene beschrijving van de dataset

3.1. Methodologie

Voor een uitgebreide en zelf-reflexieve beschrijving van het tot stand komen van de vragenlijsten, het rekruteringsproces, en het afnemen van de interviews verwijzen we naar Lemmens & Groenez (2015a; 2015b). In deze paper bespreken we de analyse van de dataverzameling. Die dataverzameling, gebaseerd op een niet-representatieve steekproef, is longitudinaal van aard. Op 4 momenten werden dezelfde respondenten bevraagd, m.n. wanneer hun kind 0-3 maanden, 8 maanden, 12 maanden en 18 maanden was. Voor deze paper voerden we beschrijvende kwantitatieve analyses uit op de dataset van de bevragingen op 0-3 maanden en 8 maanden, aangevuld met summier kwalitatieve gegevens (op basis van de antwoorden op de open vragen). Beide vragenlijsten zijn interessant in het kader van de opzet van de paper. Zij peilen immers uitgebreid naar de achtergrond en initiële opvoedingskeuzes- en gedrag van de respondenten. Zoals gesteld wordt daarbij meermaals gebruik gemaakt van de instrumenten die JONG hanteert, wat een vergelijking met hun resultaten mogelijk maakt.

In Tabel 1 geven we per kenmerk (zie sectie theoretische perspectieven) weer welke vragen en instrumenten de basis vormen van de beschrijving van het profiel van de VLAS-cohorte. De gearceerde vakken zijn instrumenten die niet tot het JONG-instrumentaria horen.

	Meetmoment 1 (0-3 maanden)	Meetmoment 2 (8 maanden)
Gezinskenmerken		
Gezinssamenstelling		
Socio-economisch profiel		
Opleiding, beroep, inkomen, herkomst		
Sociaal netwerk ouders		
Meegemaakte gebeurtenissen (VMG)		
Zorgbehoefte en -gebruik		
Psychosociale kenmerken		
Levenskwaliteit ouders (MANSA)*		
Mentale gezondheid ouders (GHQ-12)		
Opvoedingskenmerken		
Zwangerschap		
Emotionele beschikbaarheid (EA-DSR)*		
Opvoedingsbeleving (POPI)		
Opvoedingsbeleving (NVOS)		
Pedagogisch besef (AAPI)		
Opvoeding ouders (s-EMBU)		
Kinderopvang		

aanwezig in VLAS onderzoek

aanwezig in JOnG onderzoek

* niet aanwezig in JOnG onderzoek

Tabel 1: Overzicht meetinstrumenten

3.2. Algemene beschrijving van de dataset

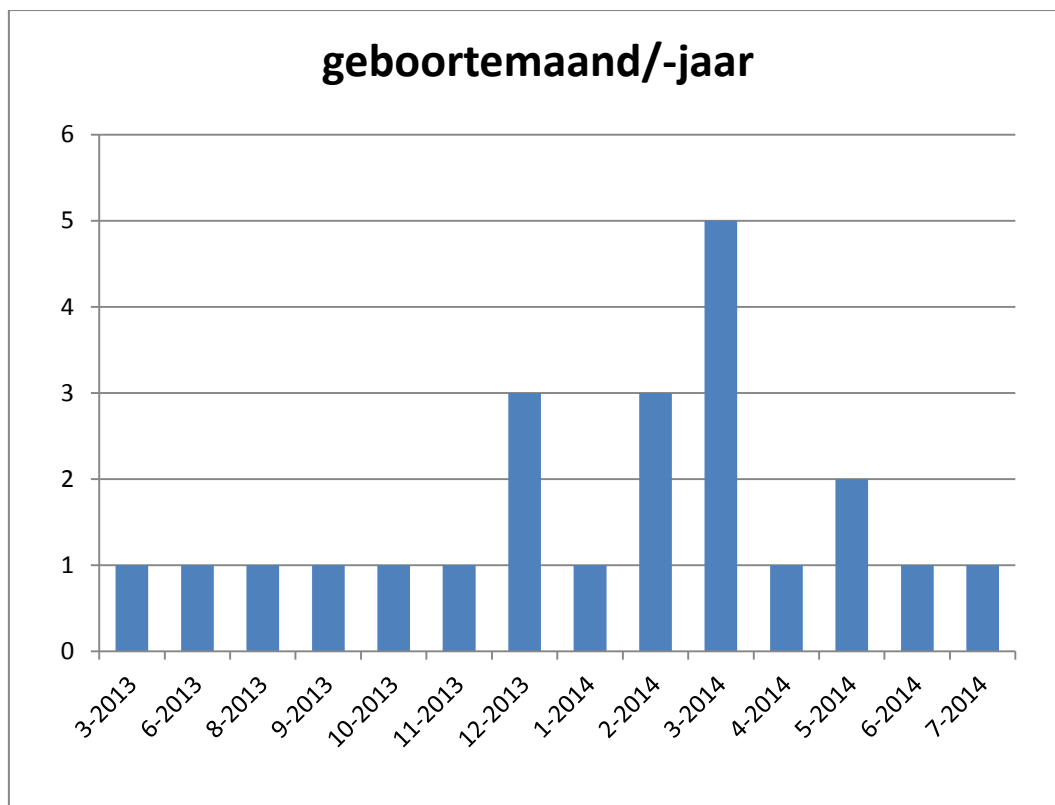
23 respondenten namen deel aan de eerste bevraging (0-3 maanden), 20 van die respondenten participeerden opnieuw aan de tweede bevraging (8 maanden). De overgrote meerderheid van de respondenten is de moeder van het kind. In de eerste bevraging gaat het om 21 moeders en 2 biologische vaders, bij de tweede bevraging om 18 moeders en 2 biologische vaders. Kortom, de analyses in deze paper zijn gebaseerd op een kleine steekproef (zie voor een reflectie hierop, Groenez & Lemmens, 2015b). De resultaten die uit deze analyses voortkomen moeten dan ook vanuit dat oogpunt gelezen en geïnterpreteerd worden. In deze paper staat de VLAS-cohorte centraal, en bespreken we de kenmerken van die cohorte (gezinskenmerken, socio-economische kenmerken, psychosociale kenmerken en de opvoedingskenmerken) en de mogelijk onderlinge relaties tussen deze kenmerken. Waar mogelijk worden die kenmerken ook vergeleken met de JONG-data, met de bedoeling de VLAS-cohorte in een breder kader te positioneren. Op basis van deze kleine steekproef is het echter onmogelijk uitspraken te doen over gezinnen in armoede in het algemeen, noch de vergelijking met JONG als een analyse van verbanden te beschouwen.

De respondenten werden gerekruteerd in een eerste fase via verenigingen waar armen het woord nemen en voorschoolse voorzieningen, in een tweede fase via Kind en Gezin (zie voor verantwoording hiervan, Lemmens & Groenez, 2015a). In de eerste fase werden 11 van de respondenten voor een eerste gesprek bereikt, de andere 12 werden gerekruteerd via Kind en

Gezin. Met uitzondering van West-Vlaanderen wonen de respondenten verspreid over de Vlaamse provincies, alsook in een stedelijke context (centrum- of grootstad) of in de nabije omgeving van een stad. Uit het Brussels Gewest komt geen enkele respondent.

10 van de 23 kinderen zijn meisjes (43,48%), 13 onder hen jongens (56,52%). In de VLAS-steekproef is er dus sprake van een meerderheid van jongens. Dit komt overeen met de geslachtsverdeling in de JOnG-steekproef waar er weliswaar een iets kleinere meerderheid wordt genoteerd van jongens (50,8% jongens - 49,2% meisjes). Met betrekking tot de geslachtsverdeling van de kinderen is de VLAS-steekproef ook sterk vergelijkbaar met de Vlaamse geboortecohortes in dezelfde periode (2013-2014). Zowel in 2013 als in 2014 werden er in Vlaanderen iets meer jongens geboren: met name 51,4% jongens en 48,6% meisjes, zowel in 2013 als in 2014 (Cammu et al. 2013; 2014).

Uit de analyse blijkt verder dat alle kinderen geboren werden in de periode maart 2013- juli 2014. Figuur 1: geboortemaand- en jaar van de kinderen geeft weer in welke geboortemaand en – jaar die geboorte precies viel. Daaruit blijkt dat de meerderheid van de kinderen (m.n. 15 kinderen) in de eerste helft van het jaar (januari-juni) geboren werden, met een uitschieter in maart 2014, de 8 andere kinderen werden geboren in de periode juli-augustus. De ongelijke verdeling qua geboortemaanden is niet toevallig, maar hangt samen met de periodes waarin de rekrutering viel en succesvol was. Een vergelijking met JOnG en de landelijke gemiddeldes op dit vlak is dan ook niet relevant.

Figuur 1: geboortemaand- en jaar van de kinderen

4. Contextuele factoren: gezinskenmerken en socio-economisch profiel

Doel van deze sectie is een multidimensionaal profiel te schetsen van het gezin waarin het kind, dat onderwerp is van onderzoek, geboren wordt en opgroeit. Op basis van het theoretisch kader onderzoeken we daarbij in eerste instantie de contextuele factoren die een invloed kunnen spelen op de ontwikkeling van het kind (gezinskenmerken en socio-economische kenmerken van het gezin). Daarbij vragen we ons ook telkens af wanneer en in welke mate het geschetste gezinsprofiel afwijkt van de JOnG-respondenten en Vlaamse gemiddelden.

We starten met een analyse van de gezinskenmerken, zoals de leeftijd van de moeder bij geboorte, het aantal kinderen in het gezin en de positie van dit kind in het gezin en het gezinstype (3.1). Hiertoe maken we gebruik van instrumenten uit de eerste bevraging (kind is 3 maanden). Vervolgens schetsen we het socio-economisch profiel van het gezin (3.2). Dit profiel bevat informatie over opleiding, inkomen, arbeidsstatus, en herkomst ouders van de VLAS-cohorte. De informatie is gebaseerd op de tweede bevraging (kind is 8 maanden, n=20). We benadrukken dat deze situatie, met uitzondering van herkomst, geen vaststaande gegevens betreffen, maar tijdens het opgroeien van het kind aan verandering onderhevig kunnen zijn. Kinderen groeien dus op in dynamische microsystemen. Die verandering kan op zijn beurt ook leiden tot nieuwe opvoedingskeuzes door ouders of een andere beleving van de opvoeding. De schets van de gezinskenmerken en het socio-economisch profiel moet dan ook vanuit dat perspectief begrepen worden.

4.1. Gezinskenmerken

4.1.1. Basiskkenmerken gezin: pariteit, leeftijd moeder en geboortevolgorde

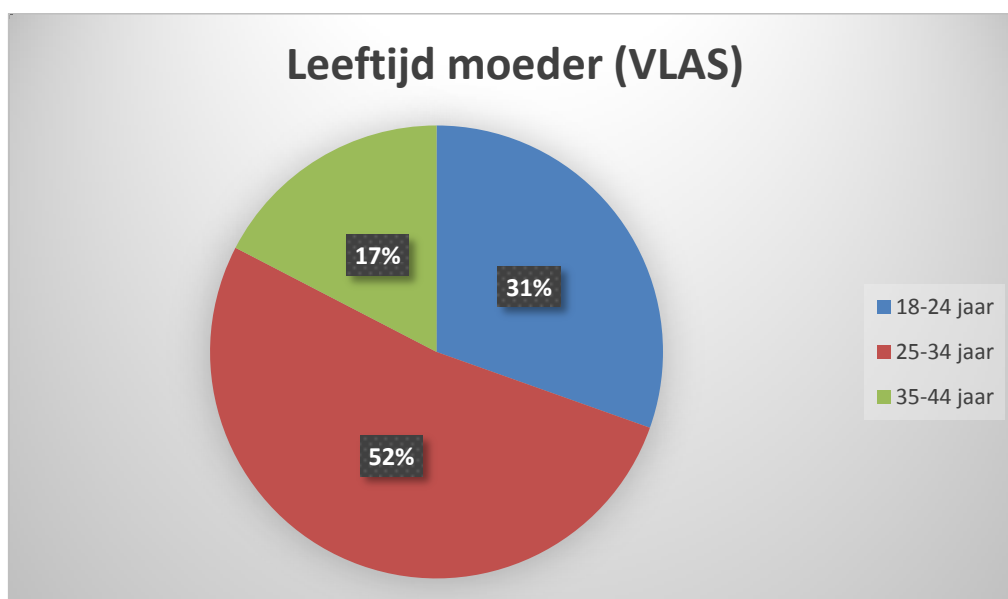
Op het moment van de eerste bevraging (n=23) heeft elke respondent een pasgeboren kind tussen 0-3 maanden. Dit is niet altijd hun eerste kind. In de VLAS-steekproef gaat het bij 7 van de 23 moeders om een eerste zwangerschap en geboorte (primipari). Ter vergelijking: bij JOnG en in Vlaanderen (cfr. SPE, Kind & Gezin) zijn ongeveer 44 à 50% van alle moeders primipari. Op dit punt wijkt de VLAS-steekproef, waarbij de selectie via organisaties zoals Kind & Gezin en Netwerk Tegen Armoede verliep, dus sterk af van at random-getrokken steekproeven of administratieve data. Afwijkende gegevens noteren we ook met betrekking tot de gemiddelde leeftijd van de moeders met een eerste kind. Alle moeders met een eerste geboorte zijn tussen 19 en 27 jaar. De gemiddelde leeftijd ligt op 22,3. Ter vergelijking: volgens de cijfers van Kind & Gezin (2013) ligt de gemiddelde leeftijd van moeders die hun eerste kind krijgen heel wat hoger, met name op 28,18 jaar in 2013, en 28,21 in 2014.

Bij de gezinnen waar de moeder in een vroegere levensfase al één of meerdere kinderen baarde, varieert het aantal kinderen van 2 tot en met 4 kinderen.¹ Ongeveer de helft van de pasgeborenen (11 kinderen) heeft bovendien een moeder die 3 of meer kinderen kreeg (pasgeborene inbegrepen). In Vlaanderen bedraagt dit percentage amper 19,7%, in JOnG behoort 16% tot deze groep. Of nog, de VLAS-steekproef bevat in vergelijking met JOnG en de Vlaamse cijfers veel moeders met een hoge pariteit (3 of meer kinderen). Een mogelijke verklaring hiervoor

¹ Opgelet: dit aantal komt niet per definitie overeen met de gezinssamenstelling, dit is het aantal kinderen dat permanent of gedeeltelijk in het gezin verblijft. We komen hier nog op terug in een volgende sectie.

is de mate waarin deze moeders gebruik maken van anticonceptie of de geboorte van hun kinderen hebben gepland. We komen hier nog op terug in de sectie over de zwangerschap (zie 5.1.1).

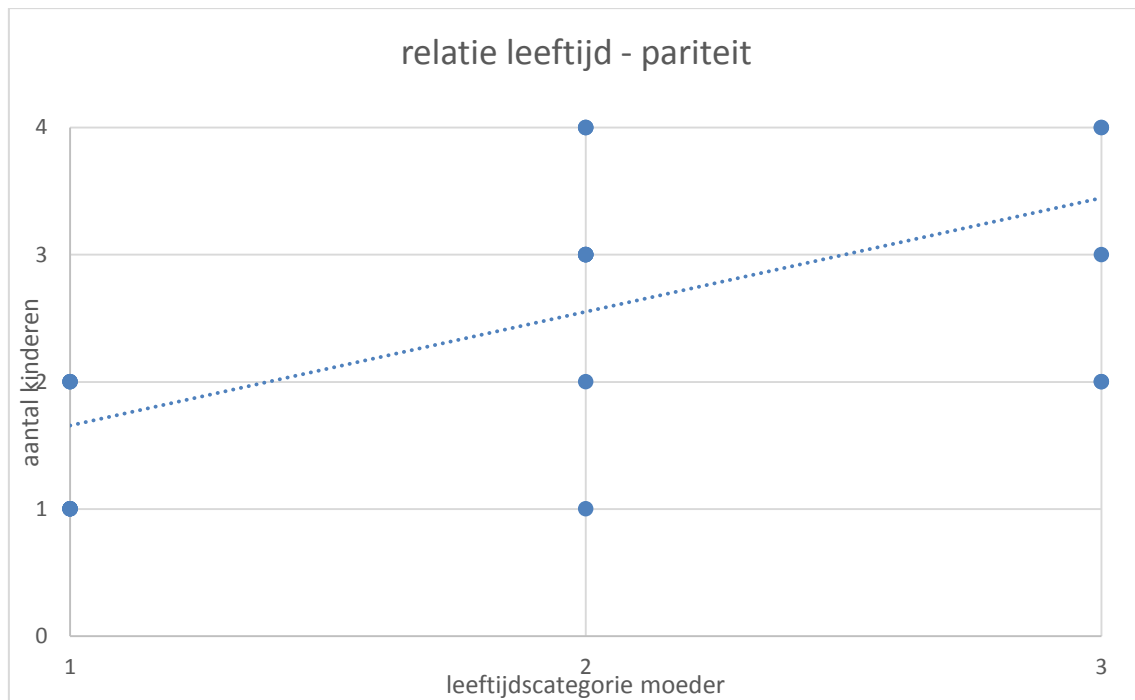
De moeder met de hoogste leeftijd bij de afname van de eerste vragenlijst is in de VLAS-steekproef 44 jaar, de jongste 19 jaar (vgl. JONG: 47 – 15). De gemiddelde leeftijd van de moeders (alle geboorten) bedraagt 28,4 jaar. Dit komt sterk overeen met de JOnG-steekproef, waar de gemiddelde leeftijd van de moeder 28,9 jaar is. De Vlaamse cijfers liggen hoger, met name op 29,81 jaar (Kind & Gezin 2014). In vergelijking met JONG komen echter minder moeders bij de geboorte van het betreffende kind uit de leeftijdscategorie 25-34 jaar. Guérin e.a. (2011) stellen dat het hoge percentage 25-34-jarigen in hun steekproef samenhangt met het hoge aantal respondenten met een diploma hoger onderwijs. Terwijl in de JOnG-steekproef 71% van de moeders uit deze leeftijdscategorie komt, is dit in de VLAS-steekproef 52% (zie Figuur 2).

Figuur 2: Leeftijd moeders

De verklaring voor dit verschil ligt niet in het feit dat meer moeders minder dan 25 jaar zijn (zowel in VLAS als in JONG: 17%), wel dat er in deze (kleine) steekproef in verhouding tot JONG meer pas bevallen moeders behoren tot leeftijdscategorie 35-44 jaar. Dit is niet verrassend, omdat het in deze (kleine) steekproef minder dan bij JOnG moeders betreft die net hun eerste geboorte hebben meegemaakt en de VLAS-cohorte meer moeders bevat met een hoge pariteit. Zo blijkt binnen VLAS dat een hogere pariteit samengaat met een grotere kans dat de moeder zich in een hogere leeftijdscategorie bevindt (zie Figuur 3 voor de VLAS-steekproef). Opvallend is daarbij ook dat de twee moeders die bij de geboorte van dit kind boven 40 jaar waren, beiden tienerkind(eren) hebben uit een vorige relatie (leeftijd 14-19 jaar).² Gezien de kleine steekproef, vragen deze interpretaties voorzichtigheid. Het verband en het verschil met JOnG kan berusten op toeval of te maken hebben met wijze van rekruteren.

² Merk op dat in figuur 3 achter 1 datapunt verschillende respondenten kunnen schuilgaan.

1= minder dan 25 jaar 2= 25-34 jaar 3= 35-44 jaar

Figuur 3: relatie leeftijd-pariteit VLAS

Naast de pariteit is het ook interessant de geboortevolgorde van een kind te bekijken (zie tabel 2). Uit Nederlands onderzoek blijkt immers dat de geboortevolgorde van een kind samenhangt met de mate van ouderbetrokkenheid, en zo impact kan hebben op zijn ontwikkeling en latere schoolresultaten (Cabus & Ariës, 2015). Ouders van primipari hebben het voordeel dat ze in tijdstermen meer kunnen investeren in dit kind dan ouders met meerdere kinderen die hun aandacht en tijd moeten verdelen over meerdere kinderen. Anderzijds zouden ouders met meerdere kinderen ook meer ervaring kunnen hebben in het opvoeden van kinderen, waardoor hun ouderbetrokkenheid meer efficiënt kan ingezet worden. Dit proces grijpt in principe plaats los van de socio-economische status van het gezin, maar kan wel van belang zijn in het kader van dit onderzoek omdat kinderen in grote gezinnen meer risico lopen om in armoede op te groeien (Coene & Dierckx, 2015). Gezien de hoge pariteit bij de moeders in de VLAS-steekproef, bevat deze steekproef bovendien meer pasgeborenen met een hogere geboortevolgorde dan de gemiddelde pasgeborene in Vlaanderen, waarvan ongeveer de helft primipari zijn. Die laatste groep kan dus enerzijds van de volle aandacht van de ouders genieten, maar heeft anderzijds wel ouders die voor het eerst als opvoeder keuzes moeten maken.

Geboortevolgorde kind ³	Aantal bevraging 0-3 maanden (n=23)	Aantal bevraging 8 maanden (n=20)
1	6	5
2	6	5
3	7	7
4	4	3

Tabel 2: geboortevolgorde kind

³ 1 kind is deel van een tweeling en werd geboren in een gezin dat al twee kinderen had. Aan dit kind werd de geboortevolgorde '3' toegekend.

Samengevat valt op dat ondanks de gelijkaardige gemiddelde leeftijd van de moeders in de VLAS- en JOnG-steekproef, vooral de verschillen opvallen. Ten opzichte van JONG en de Vlaamse gemiddelden is in de (kleine) VLAS-steekproef:

- het aantal primipari beduidend lager
- de pariteit bij de moeders en de daaraan gekoppelde geboortevolgorde van het kind beduidend hoger
- de leeftijdscategorie van de moeders anders geordend, met minder moeders in de leeftijdscategorie 25-34 jaar.

4.1.2. Gezinssamenstelling

In de eerste maanden van de geboorte verblijft het pasgeboren kind in de grote meerderheid van de gevallen in een gezin waarvan de beide biologische ouders deel uitmaken. Dit is het geval voor 19 van de 23 ouders. Vier moeders zijn in administratieve termen alleenstaande moeders. In de praktijk woont een van de moeders echter samen met de vader van het kind, maar is ze er om financiële redenen niet bij gedomicilieerd. De andere moeder woont bij haar grootouders die als pleegouders de opvoeding opnemen. Gaan we uit van de administratieve registratie, dan ligt in de JOnG-steekproef het aantal kinderen, verblijvend in een gezin met de beide biologische ouders, hoger (96,2% ten opzichte van 72% in de VLAS-steekproef). In verhouding telt de VLAS-cohorte vooral meer alleenstaande moeders (in JOnG: 2,3%, VLAS: 28%, cfr. cijfers Kind & Gezin 2013: 7,2%). Gezien het kleine aantal respondenten en het verschil tussen de administratieve gegevens en de praktijk is het echter aangewezen uit dit verschil niet al te grote conclusies te trekken. Omgekeerd kan op basis van onderzoek wel gesteld worden dat kinderen die leven in een eenoudergezin een verhoogd armoederisico hebben (artikel Jaarboek, 2015).

In de sectie met de basisgegevens over het gezin (4.1.1), stelden we bij de moeders uit de VLAS-steekproef een hoge pariteit vast. Het aantal kinderen dat een moeder baart, hoeft echter niet hetzelfde te zijn als het aantal kinderen dat in een gezin verblijft. Dit gebeurt enkel als het kind opgroeit in een klassiek gezin. Een klassiek gezin definiëren we hier als een gezinsvorm waarbij het kind *uitsluitend* samenwoont met de beide biologische ouders en met broer(s) en/of zus(sen) van diezelfde biologische ouders. Hoewel dit ook in de VLAS-steekproef de meest voorkomende gezinsvorm is, blijkt minder dan de helft van de kinderen (m.n. 10 van de 23 kinderen) in dergelijk klassiek gezin geboren te zijn. Ter vergelijking: volgens Kind & Gezin woonden in Vlaanderen in 2013 74,3% van de kinderen tussen 0-12 jaar in een klassiek gezin.⁴ Naast het klassieke gezin, behoren de meeste kinderen uit de VLAS-cohorte (6 kinderen) tot nieuw-samengestelde gezinnen. Deze gezinnen tellen een vader en/of moeder die al kinderen hebben uit een vorige relatie. Die kinderen verblijven meestal in hetzelfde gezin, ofwel in co-ouderschap ofwel in het weekend, met een stijging van de gezinssamenstelling tot gevolg. Verder wonen 3 kinderen samen met hun ouders bij hun (over)grootouders, en zo dus eveneens in een groter gezinsverband. In drie andere gevallen ligt de gezinssamenstelling echter lager dan de op basis van de pariteit verwachte aantal. In één gezin verblijft de vader tijdens de week in de gevangenis, of wonen andere kinderen in hoofdzaak in een ander gezin (bij de grootouders of een pleeggezin). Uit de analyse blijkt verder dat een kind met een zeer jonge moeder (19-20 jaar) of met een moeder boven 35 jaar tijdens zijn eerste levensmaanden minder vaak verblijft in een klassiek

⁴ De vergelijking gaat niet helemaal op omdat er in deze steekproef ook nieuw samengestelde gezinnen zijn met kinderen boven 12 jaar. Zoals het geval is tussen 0-12 jaar, kunnen we verwachten dat ook in Vlaanderen geldt dat naarmate ouders kinderen hebben met een leeftijd boven 12 jaar pasgeborenen een grotere kans hebben om geboren te worden in een nieuw samengesteld gezin. We vonden echter geen cijfers op Vlaams niveau die deze stelling konden bevestigen.

gezin. Zeer jonge moeders (-20 jaar) wonen bij hun (pleeg- of schoon)ouders, terwijl kinderen met een moeder boven 35 jaar vaker in een nieuw samengesteld gezin wonen.

Samengevat: de meerderheid van de pasgeborenen uit de VLAS-steekproef groeit op in een niet-klassiek gezin. In de meeste gevallen, maar niet per definitie, heeft dit een grotere gezinssamenstelling tot gevolg. Het gemiddelde aantal gezinsleden in de VLAS-steekproef komt daarmee op 4,52. In Vlaanderen ligt dit gemiddelde bijna de helft lager en bedraagt het 2,36. Of nog: de VLAS-cohorte bevat in verhouding tot het Vlaamse gemiddelde meer grote gezinnen. Uit de beschrijving valt tot slot op dat met uitzondering van de klassieke gezinnen de gezinssamenstelling zeer complex kan zijn of niet per definitie samenvalt met de wijze waarop ze administratief geregistreerd staat. Dit doet ook de vraag rijzen in welke mate administratieve data in staat zijn dergelijke complexe gezinssituaties correct te vatten.

4.2. Socio-economisch profiel

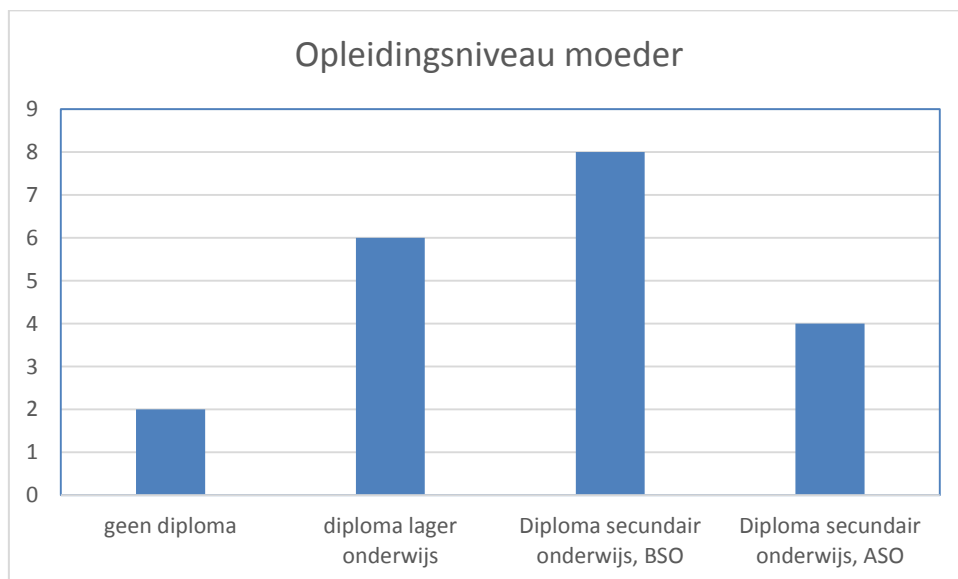
In de vragenlijst 0-3 maanden (n=23) werd de socio-economische situatie van het gezin niet bevraagd. We krijgen op basis van deze vragenlijst enkel indirect zicht op die situatie op basis van de vraag of de respondenten al een sterke daling of stijging van het gezinsinkomen hebben meegemaakt en al financiële problemen hebben ervaren. De andere vragen, die het mogelijk maken het sociaal-economisch profiel van het gezin in kaart te brengen, zijn terug te vinden in de bevraging op 8 maanden (n=20). Van drie respondenten, die deelnamen aan de bevraging op 0-3 maanden, maar daarna afhaakten, beschikken we daarmee niet over verdere gegevens met betrekking tot hun socio-economische status.

4.2.1. Opleiding

Wat het **opleidingsniveau** van de **moeder** betreft, valt op dat geen enkele moeder een diploma hoger onderwijs behaalde (zie Figuur 4). De opleidingen die ze wel hebben afgerond zijn divers. Wie een diploma behaalde, deed dit in het ASO of BSO (7^e jaar). Of nog, geen enkele moeder behaalde een diploma binnen het TSO (TSO werd daarom ook niet opgenomen in Figuur 4). Naast het diploma SO (ASO-BSO), vermelden enkele moeders ook certificaten (deeltijds BSO, BuSO, bv. hulpschool) en een getuigschrift. Ook hier rijst de vraag hoe die complexiteit best gevat kan worden in een categorie. In strikte termen zijn certificaten en getuigschriften geen diploma en is het moeilijk te beoordelen of een niet-Belgische moeder met een afgeronde opleiding in het buitenland gekwalificeerd kunnen worden als zijnde SO-gediplomeerd. Anderzijds zou het niet in rekening brengen van de afgeronde (deel)opleidingen de verworven competenties en opleidingsinspanningen van deze moeders onrecht aandoen. Ze samenvoegen met de ongekwalificeerde uitstromers zou in die zin niet correct zijn (hoewel dit in administratieve termen wel meestal gebeurt). Wij kozen er uiteindelijk voor deze tussengroep van moeders bij te voegen aan de moeders met het diploma SO-BSO. Samen vormen ze de grootste groep. Het gaat om 8 moeders. De groep die een diploma ASO behaalde, bestaat uit 4 moeders. De groep met een diploma of getuigschrift SO telt daarmee 12 moeders (60%). 2/3 van die moeders bevindt zich in de leeftijdscategorie 25-34 jaar (8 op 12 moeders). De moeders zonder diploma en de moeders met een diploma lager onderwijs⁵ vormen in vergelijking met de JOnG-steekproef een opvallend grote groep, namelijk 8 moeders. Deze groep bestaat in grote mate uit vroegtijdige schoolverlaters die bij het afhaken les volgden in het secundair onderwijs, of uit respondenten die

⁵ Ook respondenten, waarbij werd genoteerd dat ze hoger secundair onderwijs volgden, maar geen diploma behaalden, werden in deze categorie ondergebracht. De antwoordcategorie, diploma lager secundair onderwijs, zoals bij JOnG, bestond immers niet. Vergelijking met JOnG is in deze dus onmogelijk.

in het buitenland slechts kort onderwijs volgden (bijvoorbeeld tot 10 jaar). 3 van de 5 moeders uit de leeftijdscategorie onder 25 jaar behoren tot deze groep en hebben dus geen diploma secundair onderwijs.

Figuur 4: Opleidingsniveau moeder

In de VLAS-vragenlijst werd de antwoordcategorie ‘diploma lager secundair onderwijs’ niet opgenomen. Omdat de JOnG-steekproef dit wel deed, is een volledig analoge vergelijking onmogelijk. Wel kan globaal gesteld worden dat in de VLAS-steekproef ten opzichte van de JOnG-steekproef laaggeschoolden sterk vertegenwoordigd zijn. Waar in JOnG 7,5% van de moeders geen diploma, een diploma lager onderwijs of een diploma lager secundair onderwijs behaalde, bedraagt dit percentage in de VLAS-steekproef 40% (7 op 20 ouders). Hierbij zijn dan bovendien nog niet de moeders uit de tussengroep gerekend (zie boven). Dit percentage overstijgt ook de OECD-cijfers over België (OECD, 2014), waar 28% van de 25 tot 34-jarigen aangeeft geen diploma secundair onderwijs te hebben verworven. Het aandeel moeders met een diploma secundair onderwijs (voornamelijk BSO) is ten opzichte van JOnG dan weer oververtegenwoordigd (65% tov 26,7% in JOnG). Dit komt omdat in JOnG opvallend veel moeders tot de categorie hooggeschoold (met diploma H.O.) behoren, namelijk 59,7%.

Wat de vaders betreft, is het opleidingsniveau vergelijkbaar met de moeders. 8 vaders hebben geen diploma of een diploma lager onderwijs, 11 vaders een diploma secundair onderwijs (ASO – TSO – BSO). Van 1 vader is het diploma niet gekend.

4.2.2. Inkomen

In de VLAS-steekproef leidt het antwoord op de vraag naar het inkomen van de respondent tot een samengesteld bedrag, waarin ook kinderbijslag, eventuele alimentatiegelden en mogelijk andere (sociale) voordelen mee verrekend zijn. Op basis van de respons op die vraag, blijkt dat niemand zegt een **inkomen** te hebben onder de 900 euro. Vier respondenten zijn in schuldbemiddeling bij het OCMW, krijgen een leefloon of geven aan minder te verdienen dan 1500 euro. Maken we gebruik van de inkomenscategorieën die JOnG hanteert, dan valt deze kleine groep respondenten (n=4) onder de inkomenscategorie laag inkomen. De overige respondenten (n=16) hebben volgens de inkomensmaatstaf van JOnG een gemiddeld inkomen (1501-3000 euro). Een meer gedetailleerde kijk op het inkomen van die groep leert dat 8 op 20 respondenten zeggen een inkomen te hebben van 1501 euro tot 2000 euro, 2 respondenten

geven een aan dat hun inkomen tussen 2501-3000 euro ligt. Geen enkel gezin valt onder de inkomenscategorie 'hoog inkomen' (boven 3000 euro). Ter vergelijking: bij JOnG heeft de grootste groep ouders een inkomen boven de 3000 euro (inkomenscategorie hoog inkomen). Hoewel een minderheid van de VLAS-gezinnen naar JOnG-maatstaven een laag inkomen heeft, wijkt het profiel van de VLAS-gezinnen qua inkomen daarmee toch sterk af van die van JOnG.

Een daarbij aansluitende vraag die in deze paper gesteld moet worden, is in welke mate de gezinnen uit de VLAS-steekproef op basis van hun inkomen een armoederisico lopen. De inkomensmaatstaf van JONG schiet daarbij volgens ons tekort. De JOnG-maatstaf houdt immers geen rekening met bijvoorbeeld de gezinssamenstelling (aantal kinderen in het gezin) of de arbeidsstatus, met mogelijke inkomenswijzigingen in gezinnen (door wijzigende arbeidsstatus of veranderingen in gezinssamenstelling) of de wijze waarop de respondenten zelf hun financiële situatie beleven (subjectieve beleving armoede).

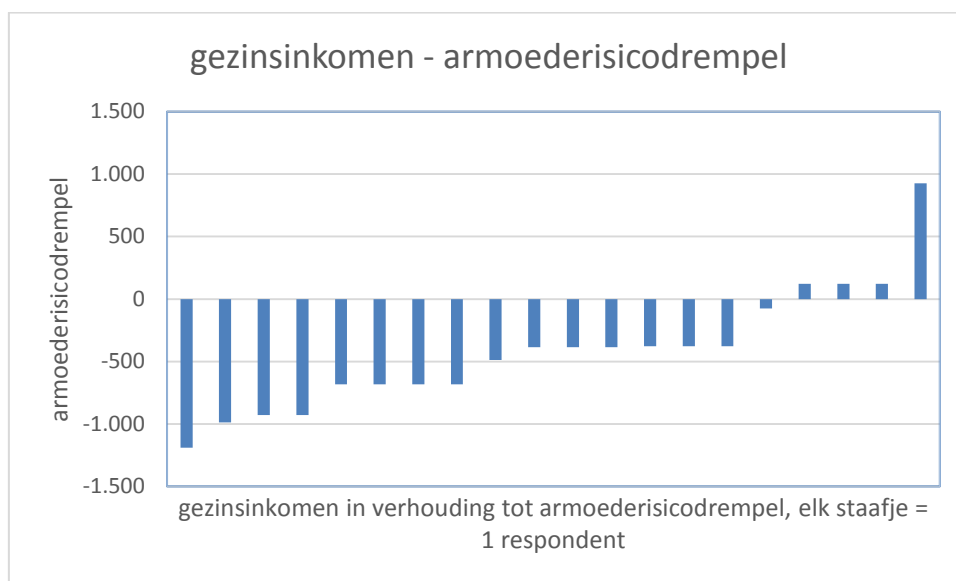
Een maatstaf, zoals de armoederisicogrens, die ook rekening houdt met de gezinssamenstelling, is allereerst nodig ter correctie. Wat is het inkomensprofiel van de VLAS-respondenten, indien we met deze maatstaf rekening zouden houden? De armoederisicogrens wordt elk jaar door EU-SILC berekend op 60% van het beschikbaar mediaan inkomen op individueel niveau in België, en wordt voor gezinnen berekend op basis van de gezinssamenstelling⁶. Op basis van die berekening bedroeg de armoederisicogrens in 2014 € 1.085 voor een alleenstaande, € 1.411 voor een alleenstaande met 1 kind en € 2.279 voor een koppel met twee kinderen (artikel Jaarboek)⁷. Personen met een inkomen lager dan deze grens worden volgens deze maatstaf gerekend onder personen met een verhoogd armoederisico. In de VLAS-vragenlijst wordt niet het precieze inkomen aan de respondent gevraagd, maar bestaan de antwoordcategorieën uit verschillende ranges (bv. inkomen 901-1500 euro). Om te bepalen of een gezin zich al dan niet onder de armoederisicogrens bevindt, gingen we als volgt te werk. Het gezin bevindt zich onder de armoederisicogrens, als de berekende armoederisicogrens voor dit gezin hoger is dan de opgegeven inkomensrange door het gezin. Bijvoorbeeld een koppel met 2 kinderen zegt tussen 901 en 1500 euro te verdienen. De armoederisicogrens voor dit gezin ligt op 2.279 euro, wat dus betekent dat het gezin zich onder de voor hen berekende armoederisicogrens bevindt. Een gezin verdient meer dan de armoederisicogrens indien de door hen opgegeven inkomensrange zich boven die grens bevindt. Het is echter ook mogelijk dat de armoederisicogrens zich in de opgegeven range bevindt. Gezinnen in die situatie categoriseerden we als gezinnen die zich rond de armoederisicogrens situeren. Bekijken we op die basis de inkomenssituatie van de VLAS-respondenten dan bevinden zich 15 gezinnen onder, 4 rond de armoederisicogrens en 1 boven de armoederisicogrens. Figuur 5 laat zien hoe het gezinsinkomen van elke respondent zich verhoudt tot de armoederisicogrens (die hier voor 0 staat). De staafjes naar onder zijn de gezinnen die zich onder de armoederisicogrens bevinden, de staafjes naar boven verwijzen naar de gezinnen die zich boven de armoederisicogrens bevinden. De 4 gezinnen die we categoriseerden als rond de armoederisicogrens hebben we geplaatst net onder of boven de 0-grens (afhankelijk van het opgegeven inkomen). We vermelden ook dat voor 2 gezinnen die of inwonen bij de schoonouders of waarvan 3 van de 4 kinderen bij hun grootouders verblijven, het moeilijk was het gezinsinkomen te berekenen. Het is immers niet duidelijk in welke mate het opgegeven gezinsinkomen die specifieke gezinssituatie al in rekening brengt of dient te brengen. Op basis van de beschikbare inkomensgegevens beslisten we deze respondenten uiteindelijk onder de armoederisicogrens te plaatsen. Ten opzichte van Vlaanderen als geheel, waar 15,5% van alle

⁶ Die drempel wordt voor gezinnen niet zomaar vermenigvuldigd met het aantal gezinsleden.

Vanuit het principe dat gezinsleden kosten en bestedingen delen, wordt een tweede volwassene in het gezin maar voor de helft meegerekend (factor 0.5) in de berekening van de armoedegrens, en kinderen (<14 jaar) maar voor een factor 0.3.

⁷ Zie: http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/arbeid_leven/eu-silc/armoede/

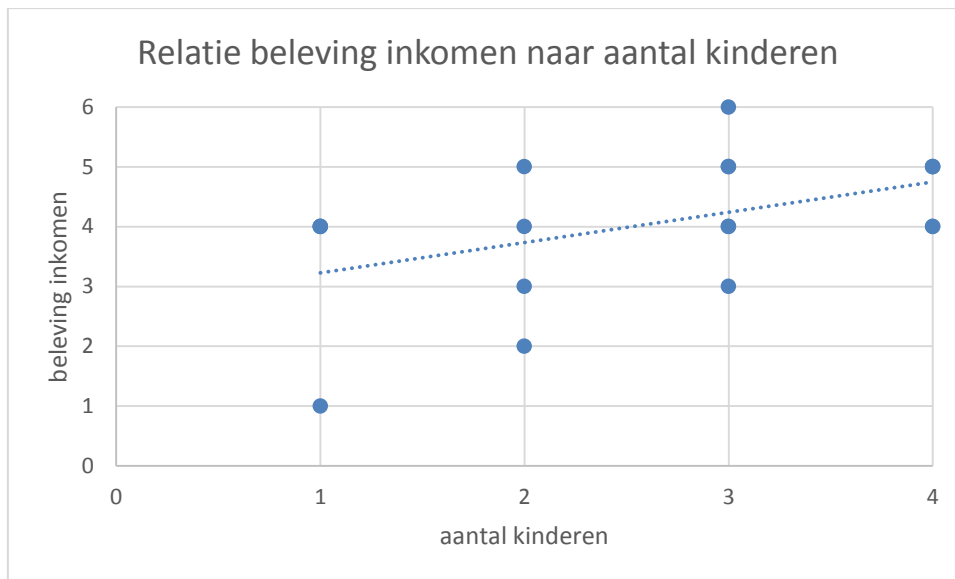
gezinnen in 2014 zich onder de armoederisicogrens bevinden en dus een verhoogd armoederisico hebben, ligt het VLAS-percentage dus beduidend hoger.

Figuur 5: relatie gezinsinkomen - armoederisicodrempel

Meer dan vermoed en ingeschat in administratieve data of in surveys, hoeft een gezin niet voor altijd een verhoogd risico op armoede te hebben. Opvallend is bijvoorbeeld dat in de VLAS-steekproef het inkomen van drie gezinnen die bij de tweede bevraging (kind=8 maanden) boven of rond de armoederisicogrens lag ten opzichte van de eerste bevraging (kind=0-3 maanden), een stijging in inkomen hadden meegemaakt. Oorzaken zijn een ouder die een betaalde baan heeft gevonden of het einde van het ouderschapsverlof. Ook drastisch inkomensverlies komt voor. In 1 gezin verliet bijvoorbeeld de vader van het kind het huis, waardoor het gezin die belangrijke inkomensbron verloor.

Zoals gesteld neemt de armoederisicogrens de gezinssamenstelling (aantal volwassenen en kinderen) mee in de berekening van het armoederisico van een gezin. Die invloed van de gezinssamenstelling vinden we ook terug in de wijze waarop de VLAS-respondenten hun financiële situatie beleven. Allereerst stelden we vast dat, ondanks het verhoogde kindergeld, het inkomen van de grotere gezinnen (3 kinderen en meer) niet hoger ligt dan gezinnen met 1 of 2 kinderen. Ook de meerderheid van de gezinnen met 3 en meer kinderen geven aan over een inkomen tussen 1501 en 2000 euro te beschikken. De grote gezinnen staan er in financieel opzicht dus slechter voor. Dit vertaalt zich ook in de beleving van de eigen financiële situatie. In verhouding tot de kleinere gezinnen binnen VLAS, beleven de grotere gezinnen de hoogte van hun inkomen immers vaker als moeilijk of heel moeilijk om rond te komen (zie Figuur 6, met betrekking tot beleving 1 staat voor heel gemakkelijk tot 6 voor heel moeilijk). Dit verband moet echter met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd worden, gezien de kleine steekproef. Van de 23 gezinnen (0-3 maanden) zegt ook bijna de helft (n=12) dat ze ooit al een sterke daling van het inkomen heeft meegemaakt en/of financiële problemen heeft gehad. In vergelijking met de JOnG-data is dit aantal hoog. Van de JOnG-respondenten zegt 9,4% een forse daling van het gezinsinkomen (meer dan 20%) te hebben meegemaakt.

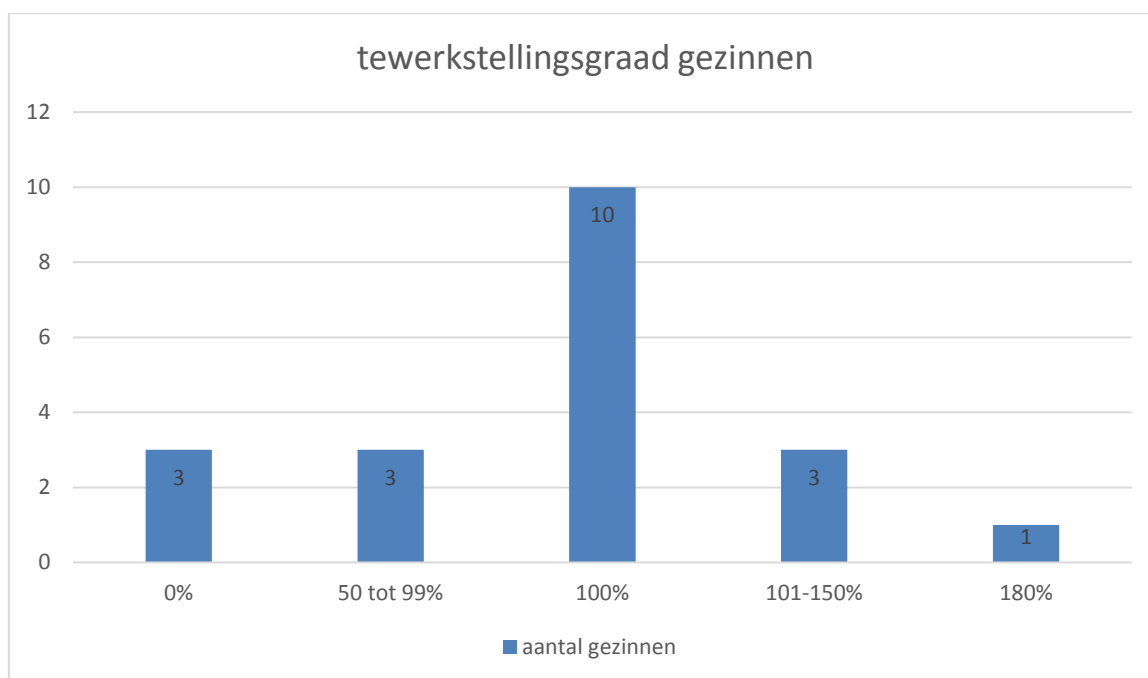
Figuur 6: Relatie beleving inkomen naar aantal kinderen

In het JOnG-rapport, dat de sociale verschillen tussen de respondenten bespreekt (Van den Branden e.a., 2014), werd het verband onderzocht tussen zowel opleidingsgraad en inkomen, als opleidingsgraad en beroepsstatus. In beide gevallen werd een significant verband vastgesteld: hoe lager de opleidingsgraad van moeder of vader, hoe lager ook het gezinsinkomen was en de mate waarin de moeder of vader betaald werk had. In de VLAS-steekproef is dit verband tussen opleidingsgraad en inkomen niet terug te vinden (noch bij de vader, noch bij de moeder). Wellicht komt dit omdat de respondenten wat betreft opleiding en inkomen te weinig van elkaar verschillen.

4.2.3. Beroepsstatus

Een belangrijke verklaring voor het gemiddeld lage inkomen van de respondenten (in verhouding met de JOnG-steekproef en de Vlaamse gemiddelden), is wel de **tewerkstellingsgraad** van het gezin. De meest opvallende bevinding in dit verband is dat slechts 6 van de 20 moeders werken op het moment van de tweede bevraging (kind is 8 maanden). Wie werkt, doet dit deeltijds. Van de 14 moeders zonder werk ontvangen bovendien slechts 6 moeders een werkloosheidsuitkering en 2 moeders een uitkering via de ziekteverzekering. 5 moeders zeggen geen uitkering te krijgen. Bij de vaders vormt de beroepsstatus het omgekeerde spiegelbeeld van die van de moeders. Van de 20 vaders werken er 14 voltijds en 1 deeltijds, de andere 5 zijn werkloos (met of zonder uitkering) of hebben een ziekte- of invaliditeitsuitkering. Eén vader werkt niet omdat hij in hechtenis zit. Bekijken we de situatie per gezin, dan stellen we enerzijds vast dat slechts in 4 gezinnen vader en moeder allebei betaald werk hebben. De moeder werkt in deze gezinnen steeds deeltijds, de vader voltijds. Anderzijds is de situatie, waarin beide ouders geen betaald werk hebben, ook uitzonderlijk. Dit is in 3 gezinnen het geval. In 2 gevallen gaat het om een gezin waarin een vader of moeder een invaliditeits- of ziekteuitkering krijgt. Het meest voorkomend zijn de gezinnen met één, vaak voltijdse kostwinner waaronder 11 vaders en 2 moeders. Ter illustratie van deze vaststelling geven we in onderstaande grafiek (

Figuur 7) de totale tewerkstellingsgraad in de gezinnen.

Figuur 7: Tewerkstellingsgraad gezinnen

Ook met betrekking tot de beroepsstatus vallen in eerste instantie de verschillen met de JONG-steekproef op. Terwijl in de JOnG-steekproef 82.6% van de moeders betaald werk heeft op het moment dat hun jongste kind 8 maanden is, ligt dit in de VLAS-steekproef meer dan de helft lager. Net zoals in de VLAS-steekproef (75%) werkt een groter percentage van de vaders (95.4%). Het contrast tussen de beroepsstatus van de vaders en moeders is in de JOnG-steekproef echter veel minder markant. Hierbij moet wel worden genoteerd dat die conclusie in grote mate wordt verklaard door de sterke aanwezigheid van hooggeschoolde moeders in de JOnG-steekproef (diploma H.O.). Deze laatste groep heeft een opvallend actiever beroepsleven (93.2%). Bij laaggeschoolden (geen diploma H.S.O.) en gemiddeld geschoolden (enkel diploma H.S.O.) ligt dit percentage in JOnG respectievelijk op 43.1% en 75.1% (zie verder voor vergelijking met VLAS). In het JOnG-rapport over sociale verschillen (Van den Branden e.a., 2014) wordt dan ook gesproken van een sterk verband tussen opleidingsgraad en betaald werk bij de moeders.

In de VLAS-steekproef merken we op dat gelijklopend met de JOnG-steekproef in verhouding meer moeders met een diploma hoger secundair onderwijs betaald werk hebben en dat driekwart van de moeders zonder diploma S.O. (in JOnG: 56.9%) geen betaald werk heeft (zie Tabel 3). In de groep van moeders met een diploma hoger secundair onderwijs heeft de helft geen betaald werk. Ook op dit punt valt het verschil met JOnG op, waar 24.9% van de moeders met een diploma S.O. geen betaald werk heeft.

Opleidingsniveau moeder	Beroepsstatus: betaald werk	Beroepsstatus: geen betaald werk	Totaal
Minder dan hoger S.O.	2	6	8
Hoger secundair onderwijs	4	8	12
Totaal	6	14	20

Tabel 3: relatie opleidingsniveau moeder - beroepsstatus

Voor de vaders kunnen we gelijkaardige conclusies trekken: net als in de JOnG-steekproef hebben laaggeschoolde vaders minder vaak betaald werk dan de vaders met een diploma H.S.O. (Tabel 4). Het aandeel vaders zonder diploma H.S.O. dat betaald werk heeft in VLAS en JOnG is daarbij gelijklopend (83.8% bij JOnG, 6 op 8 in VLAS). Ook wanneer men op dit punt de hooggeschoolde ouders in JOnG, die in VLAS niet voorkomen, buiten beschouwing laat, blijft dit onderscheid overeind. In JOnG werken dan 20.4% van de vaders zonder diploma H.S.O. ten opzichte van 79.6% vaders met een diploma H.S.O.

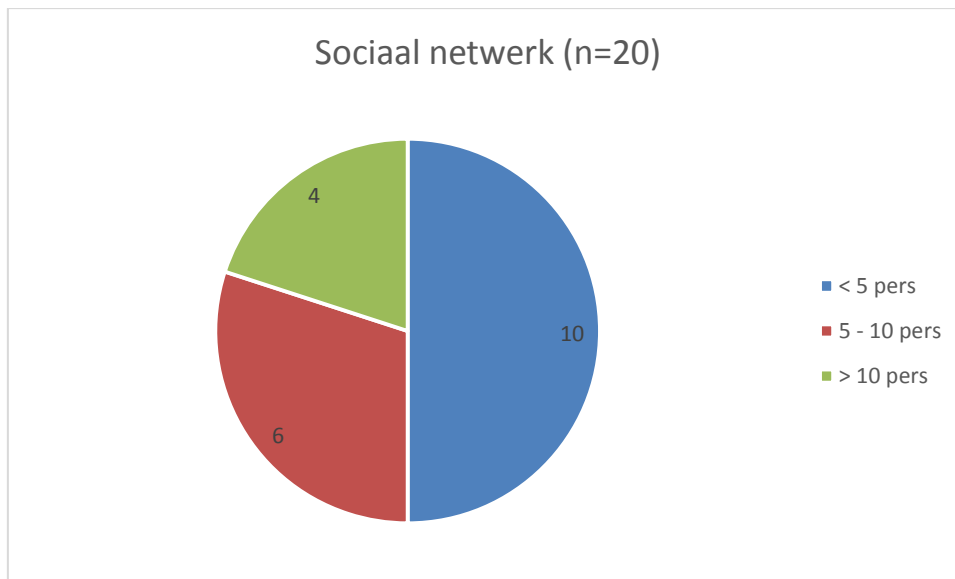
Opleidingsniveau vader	Beroepsstatus: betaald werk	Beroepsstatus: geen betaald werk	Totaal
Minder dan hoger S.O.	6	2	8
Hoger secundair onderwijs	8	3	11
Totaal	14	5	19

Tabel 4: Relatie opleidingsniveau vader - beroepsstatus

4.2.4. Sociaal netwerk gezinnen

De stresstheorie stelt dat het sociaal netwerk een buffer kan zijn tegen stress, en op die manier ook de ontwikkelingskansen van kinderen verhoogt. Een analyse van dit netwerk is in die zin relevant. Het sociaal netwerk werd uitgebreid besproken in de tweede bevraging (kind is 8 maanden). Daaraan voegen we ook de vraag toe naar de hulp die de gezinnen van deskundigen (als onderdeel van hun formeel sociaal netwerk) kregen. Concreet werd in VLAS gevraagd op hoeveel mensen en op wie ze kunnen rekenen voor hun vrijetijdsactiviteiten, persoonlijke ondersteuning (bij problemen), praktische hulp en opvoedingsondersteuning. Het sociaal netwerk kan daarbij potentieel bestaan uit: de partner, ouder(s), schoonouder(s), andere familie, vrienden, burens en anderen. Tot slot trekken de respondenten zelf een algemeen besluit met betrekking tot hun sociaal netwerk.

Uit die globale conclusie, die de respondenten zelf trekken, lezen we af dat de helft van de respondenten zegt te kunnen rekenen op minder dan 5 personen (zie Figuur 8). Bij drie respondenten bestaat hun sociaal netwerk volgens hen uit één persoon. We noemen ze verder de groep respondenten met een klein sociaal netwerk. Bij de personen uit hun netwerk hoort bij 9 op de 10 respondenten de partner. Opvallend: ouders worden door de groep met een klein sociaal netwerk eerder zelden vernoemd als deel van hun netwerk. Slechts 3 van de 10 respondenten met een sociaal netwerk kleiner dan 5 personen zegt te kunnen rekenen op één of beide ouders, of op één of beide schoonouders. Ter vergelijking: bij de respondenten met een groter sociaal netwerk rekent slechts 1 op de 10 respondenten de ouders of schoonouders niet tot het sociaal netwerk. Respondenten met een klein sociaal netwerk vernoemen bovendien even vaak een vriend(in) dan hun (schoon)ouders als deel van hun sociaal netwerk. Interessant is ook dat de groep respondenten met een klein sociaal netwerk burens nooit tot hun sociaal netwerk rekenen. Samengevat kunnen we stellen dat de VLAS-respondenten met een klein sociaal netwerk in de eerste plaats (en soms enkel) terugvallen op de partner, en veel vaker dan de groep met een groter sociaal netwerk ook de opvoeding van het kind zonder (schoon)ouders organiseren. We vergeleken de socio-economische status van de respondenten ook met de grootte van hun sociaal netwerk. Die vergelijking leverde geen noemenswaardige verbanden op, wellicht omdat de VLAS-respondenten qua socio-economische status eerder op elkaar gelijken dan verschillen. We merken enkel op dat de 3 respondenten die een sociaal netwerk hebben bestaande uit 1 persoon (vaak hun partner), alle drie een inkomen hebben onder de armoederisicogrens.

Figuur 8: sociaal netwerk VLAS-respondenten (aantal)

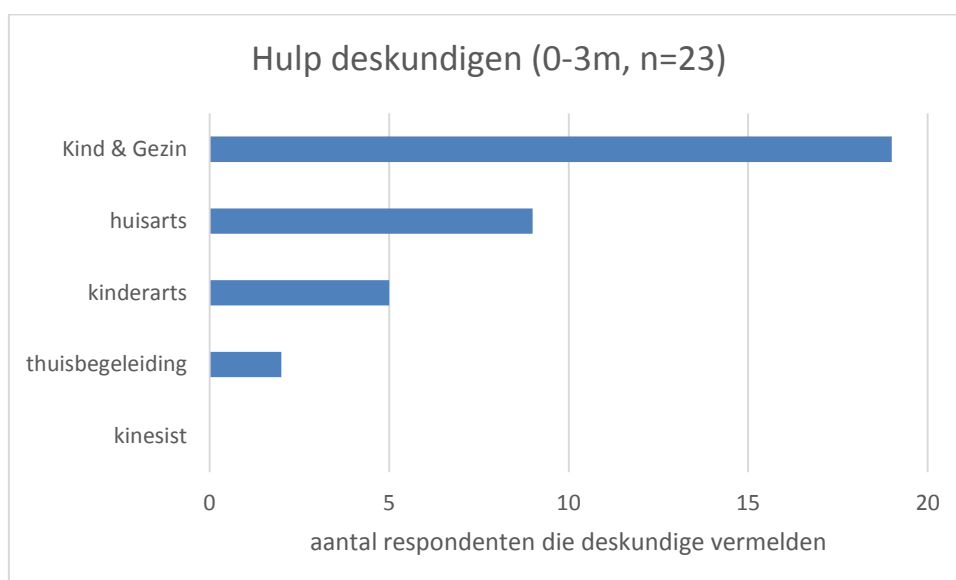
Zoomen we in op de ondersteuning die de **partner** (indien aanwezig) biedt, dan blijkt dat alle respondenten met partner zeggen persoonlijk ondersteund te worden door hun partner als ze met een (emotioneel) probleem worstelen. Een veel minder grote groep (11 van de 18 respondenten) zegt echter te kunnen rekenen op hun partner als het gaat om opvoedingsondersteuning. Tot de 9 respondenten die zeggen niet ondersteund te worden met betrekking tot de opvoeding behoren 8 moeders, maar ook 1 vader. De bevinding roept een aantal vragen op die verdere verduidelijking vragen. Wat begrijpen de respondenten onder opvoedingsondersteuning? En waarom vinden een redelijk aantal dat ze niet terecht te kunnen bij hun partner op dit vlak?

Ouders en in mindere mate **schoonouders** komen in de eerste plaats in beeld als het gaat om praktische hulp en persoonlijke ondersteuning. Met inbegrip van de schoonouders, zeggen 14 op 20 respondenten te kunnen rekenen op hun ouders en/of schoonouders voor praktische hulp. De respondenten zijn ook tevreden tot erg tevreden zijn met die hulp (gem. score = 4,8 op een 5-punten-schaal 5). **Andere familieleden** (broers en zussen, grootouders, tantes en nonkels) worden binnen het sociaal netwerk het meest geassocieerd met vrije tijd. 11 respondenten zeggen met andere familieleden vrijetijdsactiviteiten te doen. Op andere domeinen nemen ze een bijrol in.

Opvallend is ook het belang dat gehecht wordt aan **vrienden** binnen het sociaal netwerk. Niet alleen met betrekking tot het samen doen van vrijetijdsactiviteiten (n=15), maar ook inzake persoonlijke ondersteuning (n=14) en opvoedingsondersteuning (n=11) komen vrienden vaker dan de eigen ouders in beeld als ondersteunend. Het belang van vrienden blijkt ook uit een ander item die in de eerste vragenlijst bevraagd werd (kind is 0-3m). Op de vraag of de respondenten een goede vriend of vriendin heeft, antwoorden 21 op 23 respondenten bevestigend. Op welke wijze en in welke mate men contact heeft met die goede vriend of vriendin blijft wel een vraag. In tegenstelling tot de centrale aanwezigheid van vrienden in het sociaal netwerk, valt de afwezigheid van **buren en collega's** op. Dit geldt op alle domeinen, met een maximum van 5 respondenten die burens vernoemen als deel van hun sociaal netwerk om activiteiten in de vrije tijd te doen en bij het krijgen van praktische hulp.⁸ De afwezigheid van collega's houdt verband met de lage tewerkstellingsgraad van de respondenten (die vaak de moeder zijn).

⁸ Dit beeld bevestigt ook de vraag uit de eerste bevraging (kind is 0-3 maanden) of men hulp krijgt van burens. Hierop antwoorden 2 respondenten bevestigend. Ter vergelijking: 16 respondenten zeggen hulp te krijgen van familie en/of vrienden.

Tot slot is er nog een restcategorie ‘**andere**’. Uit de precisering die de respondenten over die restcategorie geven, leiden we af dat het in grote mate gaat om professionele hulp of andere leden van verenigingen waartoe ze behoren (zoals verenigingen binnen het Netwerk Tegen Armoede). Professionele hulp die respondenten krijgen, betreft in de eerste plaats medewerkers van Kind & Gezin, dokters en CAW. Erbij vermeld moet wel dat deze restcategorie over het algemeen laag scoort bij de respondenten, behalve als het gaat om opvoedingsondersteuning. 14 op 20 respondenten zeggen op opvoedingsondersteuning te kunnen rekenen via medewerkers van professionele organisaties, dokters en verenigingen. Dat deskundigen hulp verschaffen in het kader van de opvoeding van het kind (bijvoorbeeld bij gezondheidsproblemen), blijkt ook uit een specifieke vraag in de eerste bevraging (kind is 3 maanden, n=23) die peilt naar bij welke deskundigen ze hulp krijgen voor hun pasgeboren kind. 21 van de 23 respondenten, ofwel 91%, kreeg in die eerste periode hulp van deskundigen. Ter vergelijking: in de JOnG-steekproef gaf 66,2% aan professionele hulp te hebben gehad. Net als bij JOnG komt Kind & Gezin daarbij het vaakst in beeld (via huisbezoek, raadpleging of telefonisch). In de VLAS-steekproef wordt daarna de huisarts vermeld. De kinderarts komt op de derde plaats. In JOnG blijkt de kinderarts de tweede belangrijkste deskundige. In het kader van de gezondheid van het kind deden in JOnG 24,6% van de respondenten beroep op de kinderarts, en 9,5% op de huisarts. Geen enkele VLAS-responsent klopte aan bij de kinesist (vgl. JOnG: 2%) (zie Figuur 9).

Figuur 9: Hulp deskundigen vermeld door VLAS-respondenten

4.2.5. **Herkomst**

Wat tot slot de herkomst van de respondenten betreft, stellen we vast dat de moeder en vader van 6 van de 23 kinderen een buitenlandse herkomst hebben. Het gaat steeds om ouders die geboren zijn in landen buiten Europa (de herkomstlanden zijn erg divers, maar de respondenten komen wel uit een land in de continenten Afrika en Azië) en dus om eerste generatie-migranten. Respondenten die een ouder hebben die geboren is buiten Europa, tweede of derde generatie-migranten dus, zitten niet in de VLAS-steekproef.

We onderzochten of hun socio-economisch profiel zich onderscheidt van de respondenten met een Belgische herkomst. Uit die vergelijking leren we dat 5 van de 7 moeders, meestal in het land van herkomst, een diploma behaalden van het secundair onderwijs. Met uitzondering van één

respondent gaat het om een onderwijsvorm dat vergelijkbaar is met ASO. In die zin zijn de moeders met een herkomst buiten Europa in verhouding tot de moeders met een niet-buitenlandse herkomst overwegend hoger geschoold. Hun partners zijn in vier gevallen lager geschoold en haalden in de andere gevallen een secundair diploma, meestal in het beroepsonderwijs. Wat de tewerkstellingsgraad betreft bij de moeders met buitenlandse herkomst, is de gelijkenis groot met de moeders die uit België komen. Ook hier noteren we een meerderheid van de moeders die niet werken (4 op 7) terwijl de vaders op één na allemaal voltijds werken. Van de vier moeders met een diploma secundair onderwijs werkt één moeder, wat erop wijst dat de scholing die ze in het land van herkomst succesvol beëindigden en hun goede kennis van het Nederlands (die nodig was om de vragenlijst te kunnen beantwoorden) voor deze respondenten niet per definitie resulteerden in een betaalde baan. Samenhangend met hun beroepsstatus valt ook op dat het sociaal netwerk van de respondent (in 2 gevallen is dit de vader) overwegend klein te noemen is. 5 van de 7 respondenten met een herkomst buiten Europa zegt een sociaal netwerk te hebben kleiner dan 5 personen. Ook hier lijkt het er dus op dat een goede beheersing van de Nederlandse taal in het geval van deze respondenten niet automatisch leidt tot een stevig sociaal netwerk.

4.2.6. Conclusie

Samengevat kunnen we met betrekking tot het socio-economisch profiel van de VLAS-respondenten stellen dat de moeders en vaders laag tot gemiddeld geschoold zijn, dat met uitzondering van 1 respondent (n=20) de gezinnen onder of rond de armoederisicogrens leven, grote gezinnen aangeven moeilijker te kunnen rondkomen, en het één-kostwinnersgezin dominant is. Dit laatste komt enerzijds omdat de tewerkstellingsgraad bij de moeders laag is, en anderzijds omdat, met uitzondering van 3 gezinnen waar beide ouders geen werk hebben, de vader (vaak ook voltijds) werkt. We stelden ook vast dat op al deze punten de verschillen met de JOnG-steekproef en de Vlaamse gemiddelden opmerkelijk zijn, zelfs al komen in deze steekproef geen gezinnen die leven in extreme armoede voor (met een gezinsinkomen minder dan 900 euro). Wat het sociaal netwerk betreft, valt op dat dit netwerk globaal gesproken eerder klein te noemen is en dat bij respondenten met een klein sociaal netwerk (minder dan 5 personen) vrienden even belangrijk zijn dan de (schoon)ouders. Buren en collega's blinken meestal uit in afwezigheid binnen het sociaal netwerk van de VLAS-respondenten. Wat de hulp van deskundigen bij gezondheid en opvoeding van het kind betreft is Kind & Gezin dan weer de belangrijkste partner voor de respondenten, veel meer dan huisarts en zeker kinderarts.

Voor de lage tewerkstellingsgraad van de moeder valt op. Ze impliceert immers niet enkel een lager beschikbaar inkomen en dus meer risico op armoede, maar ook een sociale context met moeders die tijdens de werkuren in grote mate thuis zijn bij de kinderen en in grote mate verantwoordelijk zijn voor de opvoeding, gezien hun vaak klein sociaal netwerk. Verder kunnen we concluderen dat hoewel de gezinnen qua samenstelling vaak geen klassieke gezinnen zijn, het wel 'traditionele' gezinnen genoemd worden. Het gaat immers om gezinnen waar de moeder in de praktijk de opvoeding en wellicht ook het huishouden voor zich neemt.

5. Intermediaire factoren: psychosociale kenmerken van het gezin en opvoeding door ouders

5.1. De psychosociale kenmerken van de VLAS-steekproef

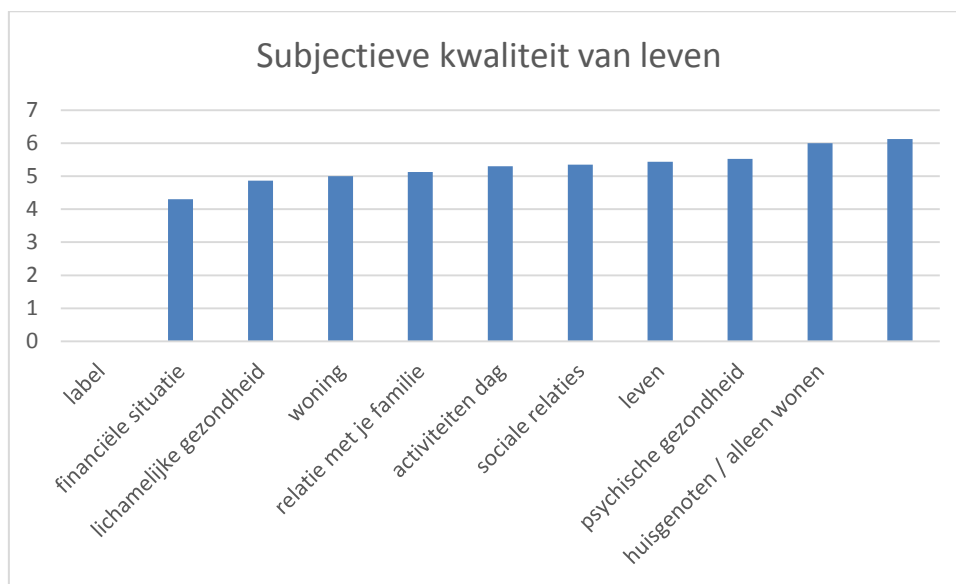
De analyse van de psychosociale kenmerken van de VLAS-cohort peilt allereerst naar het psychosociaal welzijn van de respondenten. Dit werd bevraagd aan de hand van twee instrumenten: MANSA (bevraging kind is 0-3 maanden, niet aanwezig in JOnG) en GHQ-12 (beide bevragingen), zie 5.1.1. De stressbeleving van de respondenten (5.1.2) kan gemeten worden aan de hand van een specifieke vraag hierover in de GHQ-12. Ook tijdens de zwangerschap werd de stressbeleving bevraagd.

5.1.1. Psychosociaal welzijn van de respondenten

MANSA, wat staat voor Manchester Short Assessment of Quality of Life, is een instrument die de tevredenheid of de subjectieve kwaliteit van leven meet (MANSA; zie voor beschrijving instrumentarium: Lemmens & Groenez, 2015a). Daartoe wordt een beeld gegeven van de mate van tevredenheid met betrekking tot twaalf verschillende levensgebieden: het leven in het algemeen, huisvesting, woonsituatie, dagbesteding, lichamelijke gezondheid, psychische gezondheid, persoonlijke veiligheid, sociale relaties, familie, intieme relaties, seksualiteit en financiën. De respondenten scoren de items op een 7-punt-Likertschaal, gaande van 0 ('zeer ontevreden') tot 7 ('zeer tevreden'). Voor de totale vragenlijst wordt een mediane somscore berekend.

De mediane somscore voor alle respondenten (n=23) bedraagt 57, uitgedrukt op een 7-puntenschaal komt dit overeen met 5,18. De gemiddelde score van alle respondenten komt iets hoger uit, en bedraagt 5,39 (op 7). Zowel de mediane somscore als de gemiddelde score wijzen erop dat de subjectieve beleving van de kwaliteit van hun leven door de respondenten, op het moment dat hun kind tussen 0-3 maanden is, vrij hoog te noemen is. Over het algemeen geven de respondenten dus aan eerder tevreden tot tevreden te zijn met de kwaliteit van hun leven. De gemiddelde score voor alle respondenten komt ook opmerkelijk goed overeen met wat ze zelf zeggen over hun tevredenheid ten opzichte van hun leven in het algemeen (5,42). Verder valt op dat de gemiddelde scores voor alle domeinen dicht bij elkaar liggen. Het minst tevreden zijn de respondenten met hun financiële situatie (4,30), het meest tevreden met hun persoonlijke veiligheid (6,21). Figuur 10 geeft hun tevredenheid met hun leven per domein aan (gemiddelde score voor alle respondenten). Hier valt ook op dat ze over het algemeen tevreden zijn over hun activiteiten tijdens de dag (gemiddelde score = 5,3). De respondenten die werken zijn een klein beetje meer tevreden, maar het verschil is verwaarloosbaar (respondenten met werk: 5,5 – respondenten zonder werk: 5,2). Bovendien is het gemiddelde bij de werkenden het resultaat van grote verschillen. De 2 mannelijke respondenten geven hoge scores (6 en 7), terwijl twee van de vier vrouwelijke respondenten respectievelijk zichzelf een 3 en een 4 op deze vraag scoren, wat erop zou kunnen wijzen dat ze meer dan de mannelijke respondenten huishouden, opvoeding en werk combineren. Omwille van de kleine steekproef vraagt die interpretatie echter verder bevestiging via grootschaliger onderzoek. Het verschil in beleving van dagactiviteiten tussen de werkenden en niet-werkenden lijkt wel verklaard te worden door de mannelijke respondenten. Nemen we de mannelijke respondenten uit de vergelijking weg, dan zijn de gemiddelde scores tussen de werkende en niet-werkende respondenten betreffende hun tevredenheid met hun dag nihil.

Bekijken we de scores op individueel niveau, dan blijkt dat de standaardafwijking 0,82 is, wat wil zeggen dat de spreiding van de scores laag is. De meeste respondenten bevinden zich dus dichtbij het gemiddelde. De laagste gemiddelde totaalscore is 4,09, de hoogste gemiddelde totaalscore is 6,91. In de VLAS-steekproef vinden we bovendien geen verbanden terug tussen de subjectieve kwaliteit van het leven en de verschillende kenmerken die socio-economische status meten. De verklaring kan wellicht gevonden worden in het feit dat de respondenten eerder op elkaar gelijken dan van elkaar verschillen, zoals ook de lage standaardafwijking doet vermoeden. Aangezien het instrument MANSA niet werd gebruikt in JOnG is een vergelijking met hun resultaten niet mogelijk.

Figuur 10: beleving kwaliteit van leven

De JOnG-survey bevat wel de GHQ-12. GHQ staat voor General Health Questionnaire, 12 voor het aantal items (de korte versie). De vragenlijst schat het algemeen psychologisch welzijn en wordt ook vaak gebruikt om de waarschijnlijkheid te testen van een psychische aandoening. Ook hier gaat het om een subjectieve maatstaf. Het is de respondent zelf die vanuit zijn of haar persoonlijke normen de huidige psychologische situatie weergeeft. Daarom wordt ook gevraagd naar "de laatste tijd" en is de normreferentie van de antwoordcategorieën "gewoonlijk" (dit wil zeggen dat de recente veranderingen gemeten worden ten opzichte van de gewone toestand van de persoon). De vragenlijst geeft in die zin vooral inzicht in welke mate de komst van het kind invloed heeft op het psychisch welzijn van de respondent (onmiddellijk en op langere termijn).

Om de vergelijking met de JOnG-steekproef te kunnen maken, gebruiken we enkel de items die ook in die steekproef gebruikt zijn. Het gaat om volgende items:

- Bent u de laatste tijd door zorgen veel slaap tekort gekomen?
- Hebt u de laatste tijd het gevoel gehad dat u voortdurend onder druk stond?
- Hebt u de laatste tijd het gevoel gehad dat u uw moeilijkheden niet de baas kon?
- Hebt u zich de laatste tijd ongelukkig en neerslachtig gevoeld?
- Bent u de laatste tijd het vertrouwen in uzelf kwijtgeraakt?
- Hebt u zich de laatste tijd als een waardeloos iemand beschouwd?

Aan een respondent die op een item 'helemaal niet' antwoordt, wordt de score 0 gegeven. 'Niet meer dan gewoonlijk' krijgt de score 1, iets meer dan gewoonlijk de score 2, veel meer dan gewoonlijk de score 3. Hoe hoger de gemiddelde score, hoe slechter dus het psychisch welzijn van de respondent.

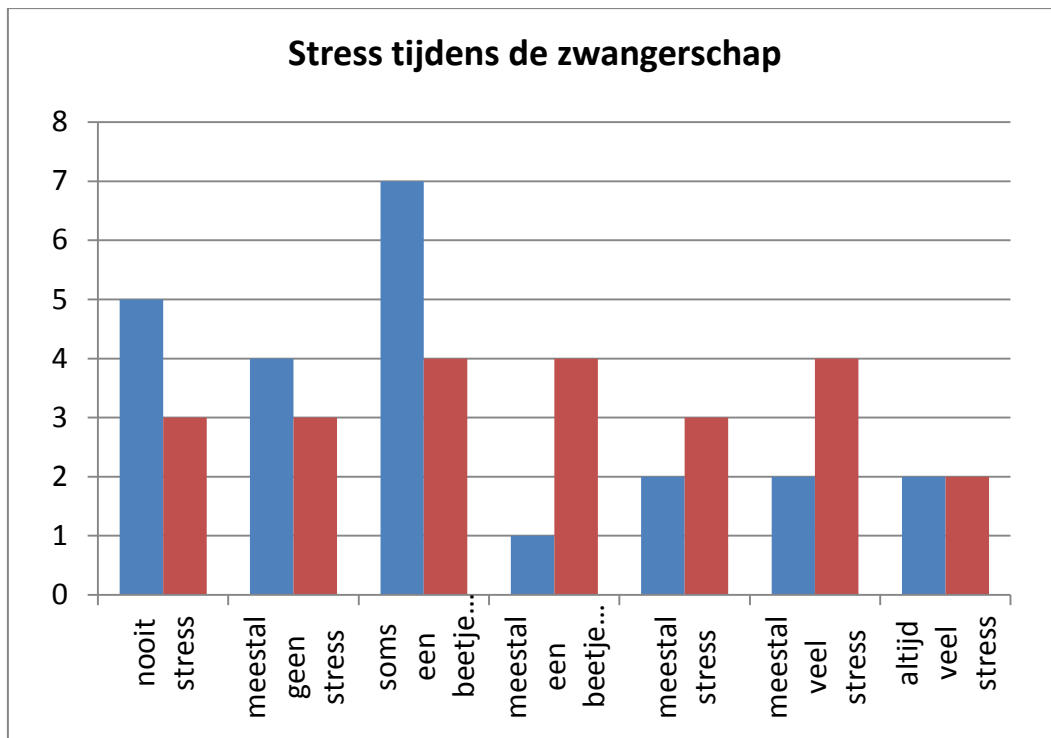
Wat de resultaten betreft, vallen in eerste instantie de gelijkenissen tussen de antwoorden van de JOnG- en VLAS-respondenten op. De gemiddelde score bij de eerste bevraging (kind is 0-3 maanden) is in JONG 0,81, in VLAS 0,83, scores die erop wijzen dat emotionele problemen eerder niet voorkomen bij de respondenten. Bij het item 'door zorgen veel slaap tekort gekomen' geven 9 van de 23 respondenten aan de laatste tijd iets of veel meer slaap tekort te zijn gekomen door zorgen. Hetzelfde geldt voor de JOnG-respondenten. In die zin kunnen we voor de eerste bevraging besluiten dat het sterk verschillende gezinsprofiel (qua samenstelling en socio-economische status) zich niet vertaalt in een andere beleving van het psychisch welzijn. Wel merken we op dat de standaardafwijking (met een minimum op 0 en een maximum op 3) in VLAS (0,85) een stuk groter is dan in JOnG (0,58). Er zijn bij de antwoorden op de 6 bovengenoemde vragen dus grotere verschillen tussen de respondenten in VLAS dan in JOnG. Daarnaast levert de vergelijking tussen de eerste en tweede bevraging opmerkelijke verschillen op, wanneer we hier VLAS en JONG op bekijken. We vermelden er wel bij dat de vergelijking niet helemaal opgaat, omdat de GHQ-12 in JONG pas op 12 maanden opnieuw wordt bevraagd. Los van dat gegeven, valt op dat in JOnG de respondenten op 12 maanden (gem=0,74) aangeven iets minder emotionele problemen te ervaren dan op 2 maanden (0,81). Bij de VLAS-respondenten gaat de beweging omgekeerd: in de bevraging op 0-3 maanden was de gemiddelde score 0,83, in de tweede bevraging op 8 maanden loopt dit op tot 1,14.

5.1.2. Stressbeleving zwangerschap en in eerste 8 maanden

Er werd aan de respondenten gevraagd in welke mate ze tijdens de zwangerschap stress hebben ervaren (zie

Figuur 11). Die vraag is relevant omdat onderzoek uitwijst dat er een verband bestaat tussen stress tijdens de zwangerschap enerzijds, en de ontwikkeling van de foetus en de ontwikkeling van het kind in een latere fase anderzijds, zowel op emotioneel, cognitief, als gedragsmatig vlak (Guérin e.a., 2011). In de eerste helft van de zwangerschap geeft ongeveer 1 op 4 respondenten in VLAS aan meestal tot altijd veel stress te ervaren, terwijl dit in JOnG door 1 op 6 respondenten wordt aangeduid als passend bij de eigen beleving van de eerste helft van de zwangerschap. Tegelijk geven in de VLAS-steekproef ook meer respondenten (39%) aan geen of meestal geen stress te ervaren in vergelijking met JOnG (26,2%).

Figuur 11 laat verder zien dat er een verschuiving optreedt naar meer stress in de tweede helft van de zwangerschap. Dit is ook bij de JOnG-respondenten het geval, maar de verschuiving naar meer stress is minder uitgesproken in de JOnG-cohorte. Zo valt op dat naar de tweede helft van de zwangerschap niet meer 1 op 4, maar bijna 40% van de VLAS-respondenten de zwangerschap (n=9) als stressvol ervaart (van meestal stress tot altijd veel stress). In de JOnG-steekproef loopt dit percentage tussen de eerste en tweede helft van de zwangerschap nauwelijks op: van 15,9% tot 16,6%. Anders gesteld, naarmate de zwangerschap verstrijkt, blijkt ook de stressbeleving toe te nemen.

Figuur 11: Stressbeleving tijdens de zwangerschap (blauw= 1^e helft zwangerschap / rood = 2^e helft zwangerschap)

De stress-these stelt dat het sociaal netwerk een buffer kan vormen tegen stress. We merken echter op dat respondenten met een klein sociaal netwerk (minder dan 5 personen, n=10) niet vaker zeggen meestal tot altijd veel stress te ervaren de eerste helft van de zwangerschap. Wel is het zo dat de twee respondenten die zeggen altijd veel stress te ervaren beiden ook een klein sociaal netwerk hebben (1 persoon in netwerk bij de éne respondent, 3 bij de andere respondent). In de tweede helft van de zwangerschap zeggen meer mensen met een kleiner sociaal netwerk bovendien de zwangerschap als meer stressvol (van meestal stress tot altijd veel stress) te ervaren dan in de eerste helft van de zwangerschap (van 3 naar 5 respondenten, terwijl dit aantal in de groep met een groter sociaal netwerk gelijk blijft). Daarnaast valt op dat geen enkele moeder die werkt (n=5) aangeeft in de tweede helft van de zwangerschap meestal tot altijd veel stress te ervaren. Of omgekeerd: de 5 respondenten die aangeven dit wel te ervaren, hebben allen geen werk. Daarmee samenhangend is er ook een gelijkaardig verband tussen armoederisico en de ervaring van stress (meestal stress tot altijd veel stress) in de tweede helft van de zwangerschap. Bij de groep onder of rond de armoederisicogrens is die ervaring van stress bij 1 op 5 van de respondenten aanwezig, bij de groep met armoederisico loopt dit op tot bijna de helft van de respondenten. Met de herkomst en de opleiding van de respondenten zien we geen van dergelijke verbanden.

Ook tijdens de eerste 8 maanden is het mogelijk om de stressbeleving tussen de eerste bevraging (kind is 0-3 maanden) en de tweede bevraging te meten (kind is 8 maanden). Dit doen we aan de hand van een item uit de GHQ-12 (zie 5.1.1 voor een beschrijving van het meetinstrument), met name 'ik heb de laatste tijd het gevoel gehad voortdurend onder druk te staan'. Uit de data blijkt dat de respondenten in de periode van de eerste bevraging aangeven weinig stress te ervaren. De gemiddelde score van alle respondenten ligt laag (0,35). Dat beeld verandert in de tweede bevraging, waar de gemiddelde score op dit item 1,5 wordt. Tabel 5 geeft weer waar de verschuiving zich vooral situeert, met name van een grote meerderheid die kiest voor de antwoordcategorie 'helemaal niet' naar de helft van de respondenten die op 8 maanden aangeeft

‘wat meer en veel meer dan gewoonlijk’ onder druk te staan. Een nadere blik leert ook dat 9 respondenten die in de eerste bevraging aangeven zich helemaal niet onder druk te voelen of niet meer dan gewoonlijk dat op 8 maanden ‘wat meer’ (n=6) of ‘veel meer’ (n=4) doen. De stressbeleving is tussen de eerste en tweede bevraging dus hoger geworden.

Vraag: hebt u de laatste tijd het gevoel gehad dat u voortdurend onder druk stond?

Antwoordcategorieën	T1 (kind 0-3 maanden)	T2 (kind 8 maanden)
Helemaal niet	16	4
Niet meer dan gewoonlijk	3	6
Wat meer dan gewoonlijk	0	6
Veel meer dan gewoonlijk	1	4
Totaal respondenten	20	20

Tabel 5: stressbeleving, vergelijking tussen eerste en tweede meetmoment

Wie werkt of boven de armoederisicogrens leeft, zegt iets minder onder druk te staan als het kind 8 maanden is dan niet-werkende respondenten of respondenten met een verhoogd armoederisico. De verschillen zijn echter miniem, en moeten gezien de kleine steekproef niet als representatief worden opgevat. Interessant is wel het verschil in beleving tussen respondenten met een groot of klein sociaal netwerk. Respondenten met een sociaal netwerk bestaande uit minder dan 5 personen (gem. score=1,8) geven beduidend meer dan de andere respondenten (gem. score=1,2) aan dat ze zich voortdurend onder druk voelen staan. Bekijken we het verschil in detail, dan valt op dat respondenten met een klein sociaal netwerk meer dan de andere respondenten aangeven veel meer druk te ervaren dan gewoonlijk, terwijl 4 van de 10 respondenten met een sociaal netwerk boven de 5 personen zeggen helemaal niet onder druk te staan (zie Tabel 6). Die 4 respondenten zijn bovendien de respondenten met het grootste sociale netwerk. Zij hebben allen een sociaal netwerk van meer dan 10 personen. Zoals de stress-these stelt, fungeert het sociaal netwerk voor de VLAS-respondenten dus als een buffer tegen stress wanneer het kind 8 maanden is. Gezien de kleine steekproef is deze bevinding niet representatief te noemen. Verder onderzoek lijkt ons dus op zijn plaats.

Sociaal netwerk	Mate van onder druk staan (kind=8m)
Minder dan 5 personen	10
Niet meer dan gewoonlijk	5
Iets meer dan gewoonlijk	2
Veel meer dan gewoonlijk	3
Meer dan 5 personen	10
Helemaal niet	4
Niet meer dan gewoonlijk	1
Iets meer dan gewoonlijk	4
Veel meer dan gewoonlijk	1
Eindtotaal	20

Tabel 6: relatie stressbeleving (kind=8m) en sociaal netwerk

5.1.3. Conclusie

Samengevat kunnen we stellen dat het psychosociaal welzijn van de VLAS-respondenten eerder hoog te noemen is. Bij de eerste bevraging (kind 0-3 maanden) wijken de antwoorden op 6 items van de GHQ-12 ook niet af van de JOnG-respondenten. Het andere gezins- en socio-economisch profiel van de JOnG-respondenten speelt op dit moment dus geen rol. Bij het tweede meetmoment (kind is 8 maanden) geven de VLAS-respondenten wel meer dan de JOnG-respondenten aan emotionele problemen te ervaren (zowel ten opzichte van JOnG als ten opzichte van de eigen bevraging op 0-3 maanden). Ook het item binnen het meetinstrument dat zicht geeft op de stressbeleving verschuift richting meer stress. Eenzelfde patroon keert terug bij de zwangerschap. Ook hier neemt de stress toe naarmate de zwangerschap vordert. Het lijkt er in die zin op dat de VLAS-respondenten een nieuwe situatie, zoals de zwangerschap of komst van een kind, op een gelijkaardige wijze aanvaarden als de JOnG-respondenten. De beleving (richting meer stress) verandert pas naarmate de tijd verstrijkt. Die bevinding zou kunnen wijzen op een bevestiging van de stress-these en verklaard kunnen worden door contextuele factoren zoals verhoogd armoederisico, lage tewerkstellingsgraad moeders, klein sociaal netwerk. Meer en vooral grootschaliger onderzoek is echter nodig om deze interessante bevinding te verifiëren en juist te kunnen interpreteren.

5.2. Opvoeding door de ouders

Om zicht te krijgen op de opvoeding door de ouders, en de investeringen die ouders in dat licht maken in het belang van het kind, gebruiken we data uit de eerste twee bevragingen die informatie bevatten over:

- het gedrag en de ervaringen van de respondent en de omgeving (indien relevant) tijdens de zwangerschap. We geven inzicht in de planning van de zwangerschap, alsook actief en passief roken voor, tijdens en na de zwangerschap (5.2.1)
- de opvoedingsattitudes- en percepties van de respondenten (5.2.2)
- opvoedingsgedrag en deelname aan kinderopvang in de eerste 8 maanden na de geboorte van het kind (5.2.3)

5.2.1. Gedrag voor en tijdens de zwangerschap

Recent onderzoek wijst uit dat (kans)armoede al tijdens de zwangerschap de ontwikkeling van kinderen richting geboorte in negatieve zin beïnvloedt (KBS, 2013; Cammu et al., 2010). Het samenspel tussen bepaalde biologische factoren bij de moeder, psychosociale factoren zoals stress, roken en milieuomstandigheden, en voedingspatronen zouden die invloed bepalen. De gevolgen kunnen volgens de literatuur verstrekkend zijn. Volgens de epigenetica zou dit samenspel immers het erfelijke materiaal van het kind veranderen (Joss-Moore, 2011). De actoren die instaan voor perinatale zorg blijken tegelijk weinig vat te hebben op dit samenspel, omdat de drempels naar perinatale zorg in de praktijk hoog zijn voor kansarme gezinnen, waardoor deze gezinnen vaak pas laat bij de juiste zorgverleners terecht komen (Beeckman et al., 2011).

De VLAS-vragenlijst (kind 0-3 maanden) geeft deels inzicht in de opvoedingskeuzes in de periode van de zwangerschap. Er wordt gepeild naar de mate waarin de zwangerschap ongepland was en wat het gedrag was van de moeder en omgeving met betrekking tot het gebruik van tabak en alcohol en of er sprake is van een vroeggeboorte.

Weinig geplande zwangerschappen

De zwangerschap is bij de overgrote meerderheid (17 op 23) van de gezinnen ongepland. Ter vergelijking: in de JOnG-studie gaat het slechts om 12% (Hoppenbrouwers et al., 2011a), in België ligt het percentage ongeplande zwangerschappen iets hoger, namelijk 25% (Buysse et al., 2013). Het aantal ongeplande zwangerschappen in de VLAS-steekproef ligt daarmee hoog. Volgens de literatuur wordt die bevinding verklaard door het lagere socio-economische profiel van de VLAS-respondenten. Zo stellen Hoppenbrouwers et al. (2011a): 'Ongeplande zwangerschappen komen vaker voor bij jonge, laaggeschoolde en niet-Belgische moeders, en in gezinnen met een lager inkomen.'

Weinig gebruik van alcohol voor, tijdens en na de zwangerschap

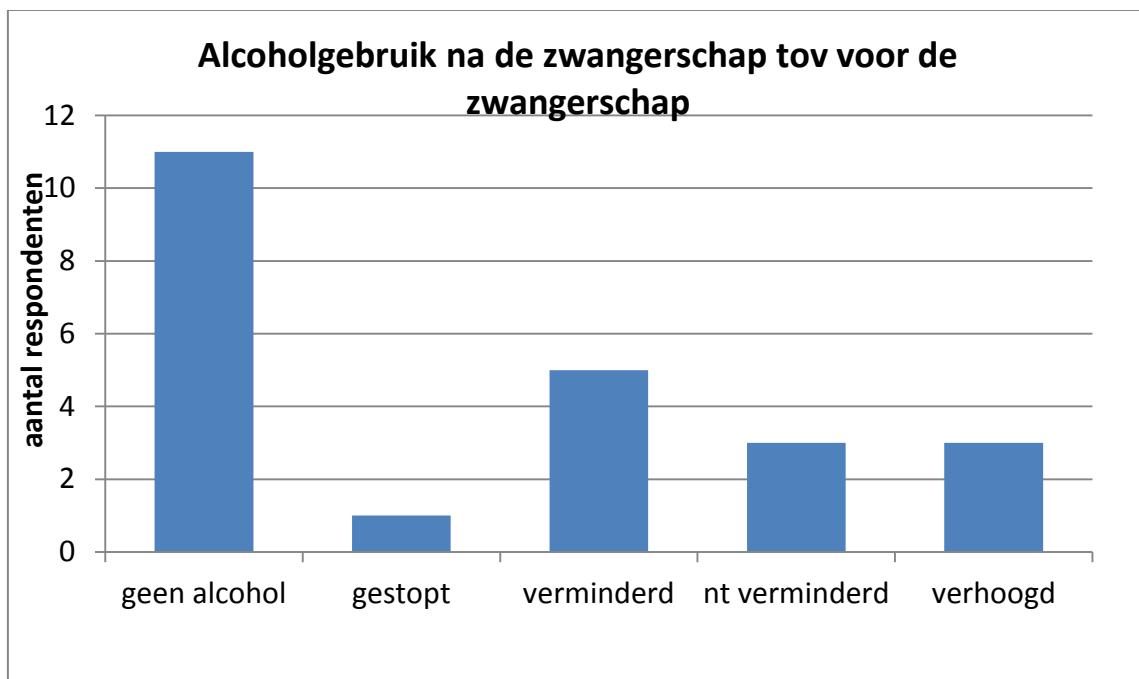
Alcoholgebruik is breed aanvaard in West-Europa, ook in Vlaanderen. Onderzoek van het Wetenschappelijk Instituut voor Volksgezondheid (WIV) laat zien dat in het jaar 2008 80% van de vrouwen ouder dan 15 jaar in de 12 maanden voorafgaand aan het onderzoek alcohol heeft gebruikt. Eigen aan alcohol is dat het zich via opname in het maagdarmkanaal over het hele lichaam verspreid, ook in de baarmoeder. Is een vrouw zwanger, dan kan alcohol mogelijk door de placentabarrière dringen en zo in het vruchtwater en in het bloed van de foetus terecht komen. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat problematisch gebruik van alcohol tijdens de zwangerschap (minstens 7 à 8 glazen alcohol per dag) nadelige effecten heeft op de gezondheid, groei en ontwikkeling van foetus en kind. Het geheel van die effecten wordt FASD (Fetal Alcohol Spectrum Disorder) genoemd, en kan bestaan uit pre- en postnatale groeiachterstand, beschadiging van het centraal zenuwstelsel en gezichtsafwijkingen (Hoppenbrouwers e.a., 2011a). Gaat het om lage of matig alcoholgebruik, dan blijken de effecten minder duidelijk en spreken wetenschappers elkaar tegen. Het Swedish National Institute of National Health (Holmgren, 2009) stelt bijvoorbeeld dat 1 à 4 glazen in de week subtiele effecten kunnen hebben op de cognitieve, mentale en socio-emotionele ontwikkeling van 3 tot 16 jaar. Volledige onthouding is daarom volgens hen aangewezen.

Ook na de zwangerschap worden kinderen die borstvoeding krijgen van een moeder die alcohol gebruikt blootgesteld aan alcohol. Is dit alcoholgebruik regelmatig, dan heeft dit bij het kind mogelijk een vertraagde motorische ontwikkeling, veranderingen in het slaappatroon, verminderde melkinname (door wijziging smaak) en risico tot hypoglycemie tot gevolg. Overmatig gebruik kan daarbij ook nog leiden tot vermindering van melkproductie. Voor occasioneel en beperkt alcoholgebruik zijn geen bewijzen terug te vinden van schadelijke gevolgen voor kinderen (Hoppenbrouwers e.a., 2011a).

Net als in JOnG, werd bij de VLAS-respondenten gepeild naar het alcoholgebruik van de moeders voor, tijdens en na de zwangerschap en de hoeveelheid alcohol dat in die periodes werd gebruikt. Uit de resultaten blijkt dat de meerderheid van de moeders (13 moeders) geen alcohol dronk voor de zwangerschap. Tijdens de zwangerschap stijgt dit aantal niet-gebruikers tot 18 moeders. 2 moeders geven ook aan minder alcohol te gebruiken. Na de zwangerschap stijgt het alcoholgebruik opnieuw. 13 moeders zeggen alcohol te drinken (dit is dus meer dan voor de zwangerschap). Hiervan zeggen 5 moeders wel hun alcoholgebruik te hebben verminderd (zie Figuur 12 en Figuur 13).

Figuur 12: Alcoholgebruik tijdens de zwangerschap tov voor de zwangerschap

Figuur 13: Alcoholgebruik na de zwangerschap t.o.v. voor de zwangerschap

In Tabel 7 maken we een vergelijking van de VLAS-respondenten met de JOnG-respondenten (uitgedrukt in percentages om de vergelijking mogelijk te maken). Uit die tabel blijkt dat de VLAS-respondenten zowel voor als tijdens de zwangerschap minder alcohol gebruiken als de JOnG-respondenten. De verklaring voor dit verschil ligt in het verschil in socio-economisch profiel tussen beide steekproeven. Zo stellen Hoppenbrouwers e.a. voor JOnG (2011a): 'Er werd een statistische trend gevonden voor hoger alcoholgebruik van de moeder, zowel voor, tijdens als na de

zwangerschap, bij hogere sociaal-economische status.’ Ook de respondenten binnen JOnG die voldoen aan de criteria van kansarmoede rapporteren een beduidend lagere alcoholconsumptie. Hetzelfde geldt voor niet-Belgen (voor zwangerschap: 28,1%; tijdens zwangerschap: 10,2%). Eenzelfde patroon zien we bij de VLAS-respondenten. Geen enkele VLAS-respondent van buitenlandse herkomst gebruikte immers alcohol voor en tijdens de zwangerschap. Mogelijks hangt die keuze samen met lidmaatschap van een religie (bv. Islam) die alcoholgebruik verbiedt.

Gebruik alcohol	Gemiddelde VLAS (n=23), in percentage	Gemiddelde JOnG, in percentage
Voor de zwangerschap	43.48	65.9
Tijdens de zwangerschap	21.74	32.6
Na de zwangerschap	47.83	47.6

Tabel 7: alcoholgebruik tijdens, voor en na de zwangerschap, vergelijking VLAS-JOnG

Literatuur wijst uit dat vrouwen met een lage SES minder vaak alcohol gebruiken, maar dit bij gebruik frequenter doen dan vrouwen met een hoge SES. Ze zouden ook sneller afhankelijk worden van alcohol (Hoppenbrouwers e.a., 2011a; VAD, 2009). Van de 5 respondenten die zeggen alcohol te gebruiken tijdens de zwangerschap, is de alcoholconsumptie beperkt tot minder dan 1 glas per week. Eén moeder geeft echter aan meer dan 2 glazen per dag te consumeren, wat in JOnG onder overconsumptie wordt gerekend. De moeder in kwestie werkt niet, behoort tot de leeftijdscategorie 40+, is lid van een kansarm gezin, en geeft aan de zwangerschap in de tweede helft als stressvol te hebben ervaren. Opvallend: In de JOnG-cohorte wordt overconsumptie door geen enkele moeder gemeld.

Actief en passief roken voor, tijdens en na de zwangerschap komt vrij vaak voor

Wanneer de moeder tabaksrook inademt door zelf te roken of door bloot te staan aan roken wordt ook de foetus gedwongen blootgesteld aan tabak. Nicotine kan immers door de placentaire barrière, en dus invloed uitoefenen op het cardiovasculair systeem en het centraal zenuwstelsel. Wanneer de moeder zelf rookt wordt het risico verhoogd op perinatale sterfte, miskraam, vroeggeboorte, buitenbaarmoederlijke zwangerschap, placentaloslating, placenta praevia, en een lager geboortegewicht (gemiddeld 200 gram). Ook op langere termijn verhoogt het roken van de moeder het risico bij het kind op een kleinere hoofdomtrek, wiegendood, congenitale afwijkingen (bv. hartafwijkingen) en risico op respiratoire problemen. Rookt de moeder passief mee, dan kan dit gevolgen hebben voor het kind, zoals een lager geboortegewicht ondanks een vergelijkbare zwangerschapsduur, risico op congenitale afwijkingen en een gemiddeld kleinere hoofdomtrek. Tot slot verhoogt het opgroeien in een omgeving waar gerookt wordt tijdens de eerste levensjaren het risico op wiegendood en/of respiratoire problemen (Hoppenbrouwers e.a., 2011b).

Zowel in VLAS als JOnG werd allereerst gevraagd of de moeder heeft gerookt voor, tijdens, en/of na de zwangerschap. Tabel 8 toont een vergelijking tussen beide cohorten met betrekking tot actief roken (in percentages om de vergelijking mogelijk te maken). Die vergelijking laat duidelijke verschillen zien tussen beide cohorten, die opnieuw te verklaren vallen op basis van de

verschillende socio-economische status van de respondenten. Daarbij geldt het omgekeerde patroon als bij alcoholconsumptie. De VLAS-respondenten, die over het algemeen een lagere SES hebben dan de JOnG-cohorte, roken zowel voor, tijdens als na opmerkelijk vaker dan dat in de JOnG-cohorte gemiddeld het geval is. Ook binnen JOnG wordt een duidelijke relatie tussen de prevalentie van actief roken en de socio-economische status vastgesteld. Die prevalentie is in JOnG 'significant hoger bij vrouwen met een lagere scholingsgraad, zonder betaald werk en/of een lager globaal gezinsinkomen (Hoppenbrouwers e.a., 2011b).'

Actief roken	gemiddelde VLAS (n=23), in percentages	Gemiddelde JOnG, in percentages
Voor de zwangerschap	60,9	22,7
Tijdens de zwangerschap	43,5	12,3
Na de zwangerschap	52,1	11,9

Tabel 8: Actief roken tijdens, voor en na de zwangerschap, vergelijking VLAS-JOnG

In de VLAS-cohorte valt verder op dat alle moeders die roken tijdens de zwangerschap (9 van de 20 respondenten, o.b.v. vragenlijst kind is 8 maanden) met hun gezin onder de armoededrempel leven. Opvallend is dat opnieuw geen van de respondenten met een buitenlandse herkomst rookt tijdens de zwangerschap. Ook in JOnG blijken niet-Belgen minder te roken dan Belgen: 20,5% van de niet-Belgen rookt ten opzichte van 22,9% van de Belgen. Moeders die roken hebben meer dan de niet-rokende moeders geen diploma van het SO. 6 op 8 moeders zonder diploma SO (75%) roken tijdens de zwangerschap ten opzichte van 3 op 12 moeders met diploma SO (25%). Ook in de JOnG-cohorte roken moeders zonder diploma SO meer tijdens de zwangerschap. 34,3% van de moeders in de JOnG-cohorte zonder diploma hoger SO roken tijdens de zwangerschap ten opzichte van 19,5% van de moeders met diploma hoger SO. Verder stellen we vast dat de moeders in VLAS ten opzichte van JOnG in beide groepen meer roken.

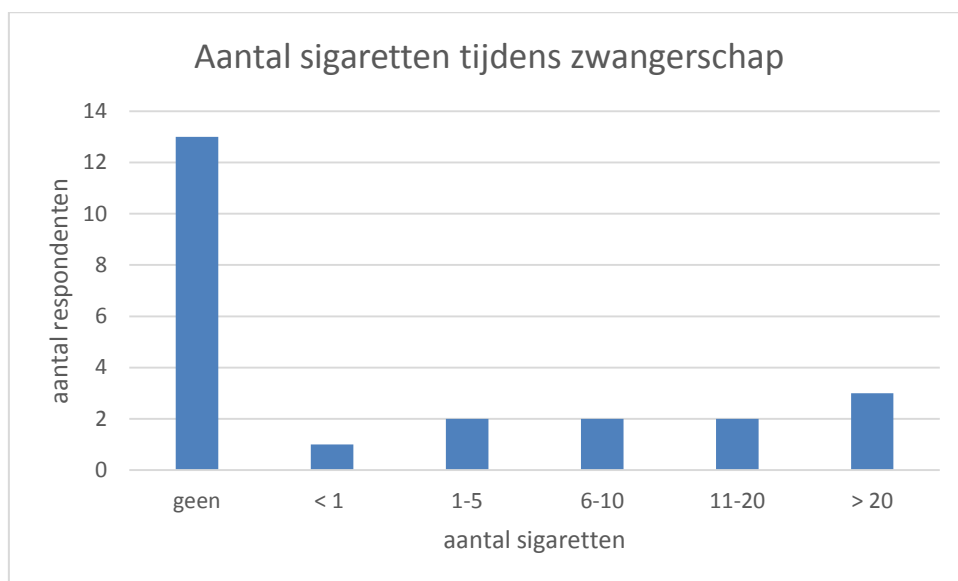
Respondenten die aangeven een klein sociaal netwerk (< 5 personen) te hebben geven opvallend minder aan te roken tijdens de zwangerschap (3 op 10) dan mensen met een groter sociaal netwerk (6 op 10). Die bevinding roept de vraag op in welke mate roken bij de respondenten een sociale activiteit betreft die in het netwerk sociaal ingeburgerd is. Indien dit zou kloppen, verklaart dit mogelijk ook waarom deze respondenten moeilijker kunnen stoppen met roken tijdens de zwangerschap. Een laatste vraag die we ons stellen is de mate waarin roken tijdens de zwangerschap samengaat met het ervaren van de zwangerschap als stressvol (meestal stress tot altijd veel stress). Beide vragen werden gesteld tijdens de eerste bevraging, waardoor we gegevens hebben van 23 respondenten. Op dit punt stellen we vast dat 7 op 10 moeders die roken tijdens de zwangerschap het tweede deel van de zwangerschap als stressvol hebben ervaren. Dit is meer dan in de groep niet-rokers, waar 4 op 13 moeders de zwangerschap als stressvol hebben ervaren.

Zoals we al stelden, worden foetussen ook blootgesteld aan rook als de moeder passief meerookt en er dus in huis gerookt wordt. 8 respondenten geven aan dat er in huis gerookt werd tijdens de zwangerschap. Van deze 8 respondenten waren 2 moeders zelf geen actieve rokers tijdens de

zwangerschap. Het totale blootstellingsaantal, de som van het aantal respondenten die aangeven dat er actief en/of passief gerookt werd tijdens de zwangerschap, komt daarmee op 12 respondenten (n=23, bevraging kind is 3 maanden), in percentages uitgedrukt gaat het om 52,1%. Ter vergelijking: in JOnG bedraagt dit totale blootstellingspercentage 16,6%. Zoals gesteld, ligt de verklaring voor die bevinding voornamelijk bij het specifieke socio-economisch profiel van de VLAS-cohorte.

Ook na de bevalling blijft het roken van één of beide ouders een invloed hebben op het kind. Wat VLAS betreft groeien 13 kinderen (56,5%) tijdens hun eerste levensweken op in een gezin waar gerookt wordt (n=23, bevraging kind is 3 maanden). In de meerderheid van die gezinnen roken beide ouders (7 op 13). 2 moeders die gestopt waren startten opnieuw met roken, één moeder besliste na de bevalling te stoppen met roken. In vergelijking met JOnG, ligt het blootstellingpercentage opnieuw en om dezelfde redenen als boven aangehaald beduidend hoger dan in de JOnG-cohorte waar dit percentage 14,2% bedraagt.

In Figuur 14 geven we aan hoeveel sigaretten de vrouwen in de VLAS-cohorte roken tijdens hun zwangerschap. Drie van de moeders geven aan meer dan 20 sigaretten per dag te roken. Ook hun partners, die in huis wonen, roken meer dan 20 sigaretten per dag. Van de moeders die minder dan 20 sigaretten per dag roken, geven 5 van de 7 wel aan minder te roken dan voor de zwangerschap. Ze zijn dus blijven roken, maar doen dit minder.

Figuur 14: Aantal sigaretten tijdens zwangerschap (per dag)

Uit de literatuur blijkt dat foetussen die blootgesteld worden aan roken, via actief roken of blootstelling aan tabaksrook in huis, meer risico lopen op vroeggeboorte (minder dan 37 weken). Dit is echter bij geen enkele VLAS-respondent het geval geweest. Ook in de JOnG-cohorte stelt men vast dat actief roken en passieve blootstelling geen statistisch significant effect hebben op de prevalentie van vroeggeboorte (Hoppenbrouwers et al., 2011b). Enkel een geboortegewicht minder dan 2500 gram bij een zwangerschapsduur van 37 weken of meer komt vaker voor bij actief rokende moeders. Het risico hierop wordt groter naarmate men meer sigaretten per dag rookt. De VLAS-vragenlijsten bevatten echter geen gegevens over het geboortegewicht van de kinderen. We kunnen dus niet nagaan in welke mate dit patroon ook bij dezelfde groep van deze cohorte plaatsgrijpt. Dezelfde bedenking geldt ook voor gegevens over de lengte en het hoofdmtrek van de baby bij de geboorte.

Samengevat kunnen we stellen dat ten opzichte van de JOnG-cohorte in de VLAS-cohorte de kinderen tijdens de zwangerschap en in de eerste weken beduidend meer zijn blootgesteld aan tabaksrook. Het verschil hangt wellicht samen met het socio-economisch profiel van de VLAS-steekproef waar de respondenten een lagere SES hebben. Vooral de afwezigheid van respondenten met een diploma hoger onderwijs is hierin wellicht doorslaggevend. In de JOnG-cohorte zijn het immers vooral de hooggeschoolden (respondenten met een diploma hoger onderwijs) die niet roken tijdens de zwangerschap, en dit ook veel vaker al minder doen voor en na de zwangerschap dan de respondenten van de VLAS-cohorte (zie Hoppenbrouwers e.a., 2011b voor details). Uit onderzoek blijkt dat hooggeschoolde zwangere vrouwen tijdens de twee laatste decennia in de meeste geïndustrialiseerde landen beduidend minder gaan roken (in tegenstelling tot hun alcoholgebruik). Dit is niet het geval voor het rookgedrag van lager opgeleide vrouwen waar het rookgedrag in dezelfde periode nauwelijks wijzigde. Hoppenbrouwers e.a. (2011b) wijten dit verschil in rookgedrag tijdens de zwangerschap vooral aan het feit dat ‘campagnes die zich richten tot zwangere vrouwen de sociaaleconomisch zwakste groep niet bereiken of voor deze risicogroep niet of onvoldoende effectief zijn.’ Wij opperden op basis van onze analyse ook dat roken in gezinnen met een lagere SES en een Belgische herkomst meer sociaal ingeburgerd zou kunnen zijn dan in gezinnen met een hogere SES en een niet-Belgische herkomst. Indien dit klopt - want voorzichtigheid is geboden omwille van de kleine steekproef waarmee we in deze studie werken -, dan zullen campagnes tegen roken tijdens de zwangerschap enkel slagen wanneer ze in staat zijn op die sociale context in te spelen.

5.2.2. De eerste maanden samen met het kind: opvoedingsattitudes- en percepties

Opvoedingsattitudes

We krijgen zicht op de opvoedingsattitudes van de respondenten op basis van het meetinstrument AAPI, dat deels gebruikt werd in de eerste bevraging (kind is 0-3 maanden). AAPI is een Amerikaans meetinstrument dat staat voor Adult Adolescent Parenting Inventory. De eerste versie werd ontwikkeld in 1979 op basis van wat geweten was over gedrag van ouders die hun kinderen hadden misbruikt of verwaarloosd. In die zin geeft het instrument ook inzicht in welke kinderen risico lopen op misbruik en verwaarlozing.

AAPI bevat 5 subschalen met in totaal 40 uitspraken: onrealistische verwachtingen van kinderen, ouderlijk tekort aan empathie, sterk geloof in het gebruik van fysieke straffen, omkeren van kind en ouderrollen en onderdrukken van de kracht en onafhankelijkheid van kinderen. De subschalen omkeren van kind en ouderrollen, onderdrukken van de kracht en onafhankelijkheid van kinderen werden in VLAS niet bevraagd. Uit de analyse van JOnG-data bleek immers dat deze subschalen niet bruikbaar waren. Op de uitspraken moesten de ouders antwoorden op een vijf-puntenschaal gaande van helemaal akkoord tot helemaal niet akkoord. Er is ook een extra categorie ‘weet niet’ die gehercodeerd wordt als middencategorie. Dit zijn de verschillende items per subschaal:

Subschaal: onrealistische verwachtingen van kinderen

Eigenwijze kinderen moeten worden geleerd naar hun ouders te luisteren.
Streng zijn is de beste manier om kinderen groot te brengen.
Kinderen leren respect te hebben door strikte regels.
Kinderen moeten doen wat hen gezegd wordt, zo simpel is het.
Kinderen moet worden geleerd hun ouders altijd te gehoorzamen.

Subschaal: Ouderlijk tekort aan empathie

Baby's moeten leren rekening te houden met wat hun moeder wil.
Kinderen hebben de verantwoordelijkheid hun ouders te plezieren.
Kinderen moeten hun gevoelens voor zichzelf houden.
Een goed kind slaapt de hele nacht door.
Kinderen horen te weten wat hun ouders nodig hebben zonder dat hen dat verteld wordt.

Subschaal: Geloof in fysieke straffen

Kinderen kunnen goede regels leren zonder dat ze een mep krijgen.
Een mep heeft nog nooit iemand kwaad gedaan.
Een kind slaan uit liefde is iets anders dan een kind slaan uit woede.
Soms is slaan het enige dat helpt.
Een mep leert kinderen het verschil tussen goed en slecht.
Een mep is OK als laatste redmiddel.
Een mep laat het kind weten dat de ouder het echt meent.

Opmerking: in JOnG wordt de term 'mep' niet gebruikt. Men heeft gekozen voor de termen slaag, slaag krijgen.

AAPI werd op hetzelfde moment (kind is 0-3 maanden, n=23) bevraagd bij de JOnG-cohorte waardoor vergelijkingen tussen VLAS en JOnG mogelijk zijn (Van Leeuwen e.a., 2011). Een eerste wijze om dat te doen is de gemiddelde totaalscore bij beide cohorten met elkaar te vergelijken. Noteer hier wel dat niet alle items uit de subschalen in VLAS werden opgenomen. Uit die vergelijking (Tabel 9) leren we dat er op dat de VLAS-respondenten iets hoger scoren bij alle subschalen, maar dat de verschillen (vooral bij tekort aan empathie) verwaarloosbaar zijn. Wat de mate aan empathie en het geloof in fysieke straffen betreft, lijken de VLAS-respondenten dus meer op de JOnG-cohorte dan dat ze van elkaar verschillen. Of nog, net als de JOnG-cohorte, tonen de VLAS-respondenten dus gemiddeld gezien weinig gebrek aan empathie en weinig geloof in het nut van fysieke straffen. Zo noteren we bijvoorbeeld voor de VLAS-cohorte dat een overgrote meerderheid van de VLAS-respondenten (91,3%) gelooft dat kinderen goede regels kunnen leren zonder een mep te krijgen (vgl. JOnG: 97,6%). Enkel wat de onrealistische verwachtingen betreft (geloof in discipline, gehoorzaamheid en streng zijn), is het verschil tussen beide cohorten groter. Gezien de kleine steekproef moet dit verschil echter met enige voorzichtigheid bekeken worden.

Subschaal AAPI	gemiddelde VLAS	gemiddelde JOnG
onrealistische verwachtingen	3,52	3
tekort aan empathie	1,86	1,67
geloof in fysieke straffen	1,81	1,6

Tabel 9: AAPI vergelijking VLAS met JOnG

Een tweede mogelijkheid tot vergelijking is daarom door in te zoomen op de uitspraken (items) binnen de subschalen. We beperken ons daarbij tot de vergelijking van de subschalen onrealistische verwachtingen, omdat daar de verschillen tussen beide cohorten het grootste bleken te zijn en het op die manier duidelijk wordt waar de verschillen in visie precies liggen. Wat de onrealistische verwachtingen betreft zien we een duidelijk verschil tussen beide cohorten bij

de vraag: 'Strikte discipline is de beste manier om kinderen groot te brengen.' Noteer wel dat de vraag in VLAS anders is geformuleerd, nl. 'Streng zijn is de beste manier om kinderen groot te brengen.' De JOnG-cohorte gaat met deze uitspraak niet akkoord. 63,8% zegt niet of helemaal niet akkoord te zijn met de uitspraak. De VLAS-respondenten zijn het met de uitspraak (zoals in VLAS geformuleerd) eerder wel akkoord. Meer dan de helft van de respondenten (52,2%) zegt te geloven dat streng zijn de beste manier is om kinderen groot te brengen. Eenzelfde patroon zien we bij de vraag 'kinderen leren respect te hebben door strikte regels'. Terwijl de JOnG-cohorte hier overwegend niet mee akkoord gaat (63,7%), staat de meerderheid van de VLAS-respondenten achter de uitspraken (65,2%). Ook hier werd echter het woord discipline veranderd, met name door het woord regels. De verschillen in visie kunnen in die zin wijzen op een verschil in betekenis tussen discipline en streng zijn enerzijds, en discipline en regels anderzijds. Ook de kleine sample kan een rol spelen. We noteren tot slot dat er bij de VLAS-cohorte een erg grote consensus is dat kinderen moeten geleerd worden hun ouders altijd te gehoorzamen. 91,2% gaat akkoord tot helemaal akkoord met deze uitspraak (JOnG: 64,1%).

Opvoedingspercepties- en beleving

De opvoedingspercepties van de VLAS-respondenten brengen we in beeld aan de hand van twee meetinstrumenten, die ook in JOnG werden gebruikt: POPI en NVOS.

POPI, of Perceptions of Parenting Inventory, meet de percepties van ouders met betrekking tot ouderschap (opvoedingsbeleving) (Lawson, 2004). Ouders moeten op basis van een Likertschaal in 6 categorieën aangeven of ze akkoord gaan, van helemaal akkoord (1) tot helemaal niet akkoord (6). POPI bestaat uit 6 subschalen: verrijking, isolatie, toewijding, kost, continuïteit, en steun. Niet alle schalen zijn opgenomen in VLAS. Niet opgenomen zijn de subschaal toewijding, instrumentele kost en continuïteit. Dit gebeurde in navolging van JOnG, die de schalen schraptte omdat op basis van factoranalyses bleek dat deze schalen niet structureel te onderscheiden zijn van de andere schalen. Hieronder geven we de verschillende items weer die bevraagd werden per subschaal. Ook hier zijn sommige vragen anders geformuleerd dan in JOnG. We vermelden de formulering van JOnG daarom ter info in de tabel.

Subschaal POPI: verrijking

Zorgen voor dit kind maakt me gelukkig.
Dit kind opvoeden is leerzaam. (vgl. JOnG: Dit kind opvoeden is verrijkend)
Ik geniet er van dit kind te zien opgroeien.
Zorgen voor dit kind is plezierig.
ENKEL INDIEN ANDERE KINDEREN: De andere kinderen in het gezin vinden het fijn dat dit kind er is. (vgl. JOnG: Dit kind is een verrijking voor de andere kinderen in het gezin)
Dit kind maakt me trots.
Dit kind opvoeden maakt me een beter mens.
ENKEL INDIEN PARTNER: Door dit kind groeien mijn partner en ik dichter naar elkaar toe. (vgl. JOnG: door deze ervaring groeien mijn partner en ik dichter naar elkaar toe)

Subschaal POPI: isolatie

ENKEL INDIEN PARTNER: Zorgen voor dit kind staat de tijd die ik wil doorbrengen met mijn partner in de weg.
Zorgen voor dit kind staat de tijd die ik kan doorbrengen met mijn vrienden in de weg.
Ik heb minder tijd om te doen wat ik graag doe.
ENKEL INDIEN PARTNER: Het opvoeden zorgt voor spanningen in de relatie met mijn partner.

Subschaal POPI: steun

Mijn vrienden en familie helpen me voor dit kind te zorgen.
Mijn familie en vrienden steunen mij. (vgl. JOnG: mijn familie en vrienden bieden me sociale steun)
De gemeenschap waartoe ik behoor steunt mij. (vgl. JOnG: de gemeenschap waartoe ik me behoor biedt me sociale steun)

In eerste instantie gaan we na in welke mate de gemiddelde scores op de subschalen tussen VLAS en JOnG van elkaar afwijken. Net als bij de opvoedingsattitudes valt op dat de gemiddelde scores in dezelfde richting gaan als bij JOnG, maar bij de VLAS-cohort meer uitgesproken zijn (zie Tabel 10). Het verschil is daarbij het grootst op de subschaal isolatie. Samengevat: nog meer dan de ouders in JOnG, ervaren de VLAS-respondenten enerzijds de geboorte van hun kind als een verrijking en zeggen ze steun te ervaren van hun omgeving. Anderzijds stellen we vast dat de (kleine) VLAS-steekproef zich gemiddeld meer geïsoleerd voelen dan de JOnG-respondenten.

subschaal POPI	VLAS (n=23)	JOnG
verrijking	5,53	4,43
Isolatie	2,82	1,92
Steun	4,41	3,19

Tabel 10: POPI vergelijking VLAS met JOnG

We onderzochten ook per item of er opvallende verschillen te noteren vallen tussen de JOnG- en VLAS-cohort (Van Leeuwen e.a., 2011). Op het item 'Ik heb minder tijd om te doen wat ik graag doe' in de subschaal isolatie wijken de meningen van de VLAS-respondenten en JOnG-cohort van elkaar af. Terwijl in JOnG 65,9% en dus een grote meerderheid met deze uitspraak eerder tot helemaal akkoord gaat, is iets meer dan één derde van de respondenten binnen VLAS hiervan overtuigd, namelijk 8 respondenten (zie **Fout! Verwijzingsbron niet gevonden.**). Daartegenover staat dat meer respondenten binnen VLAS dan JOnG aangeven dat de geboorte van het kind tot spanningen in de relatie met de partner leidt. Binnen VLAS gaan 8 respondenten of iets meer dan één derde van de respondenten met deze stelling akkoord, in JOnG bedraagt dit percentage 15,3%.

Item POPI: Ik heb minder tijd om te doen wat ik graag doe	aantal respondenten
helemaal niet akkoord	4
niet akkoord	7
eerder niet akkoord	4
eerder akkoord	3
Akkoord	2
helemaal akkoord	3

Tabel 11: POPI item

Het JOnG-rapport die de resultaten op het POPI-instrument bespreekt (Van Leeuwen e.a., 2011) bevat ook gegevens over de verschillen naargelang opleiding van de moeder, herkomst van de moeder en pariteit. Met betrekking tot opleiding moeder stellen ze een significant verband vast voor de ervaren steun en isolatie. Hooggeschoolden (diploma hoger S.O.) ervaren meer steun vanuit de omgeving, maar rapporteren significant meer isolatie dan de twee andere groepen. Aangezien de VLAS-cohorte geen hooggeschoolden bevat, wordt het dus mogelijk de gemiddelde scores van de JOnG-respondenten zonder een diploma hoger SO en de VLAS-cohorte met elkaar te vergelijken (zie Tabel 11). De resultaten zijn opmerkelijk. Beide groepen wijken sterk af wat betreft de ervaren isolatie en steun, in die zin dat de VLAS-respondenten dichter aanleunen bij de opvoedingsperceptie van de hooggeschoolden binnen JOnG met betrekking tot steun en isolatie dan bij de JOnG-respondenten met een gelijkaardige opleiding. Een mogelijke verklaring voor het grote verschil is de kleine sample van de VLAS-cohorte. Het vastgestelde verschil kan er echter ook op wijzen dat de aanpassingen in de formulering van sommige items in de VLAS-vragenlijst ook hebben geleid tot een andere betekenis en dus interpretatie van de stelling door de respondent. Bij steun werd bijvoorbeeld steeds het adjectief 'sociale' weggelaten. Zou het kunnen dat de VLAS-respondenten de term 'steun' hierdoor meer op emotioneel niveau dan op sociaal niveau hebben gelezen? Uit de analyse van het sociale netwerk weten we immers dat de VLAS-respondenten net op emotioneel vlak (ondersteuning bij problemen en zorgen) sterk steunen op familie en/of vrienden, maar dat het aantal vrienden en familieleden waarop men kan terugvallen eerder klein is.

subschaal POPI	VLAS	JOnG (geen diploma hoger SO + diploma hoger SO)
Verrijking	5,53	4,58
Isolatie	2,82	1,53
Steun	4,41	2,66

Tabel 11: POPI vergelijking VLAS – JOnG (zonder hooggeschoolden)

Ook binnen de VLAS-cohorte is het mogelijk na te gaan wat het verband is tussen opleiding en de opvoedingspercepties, zoals bevraagd via POPI. De analyse hiervan wordt weergegeven in onderstaande tabel (Tabel 12). Hieruit blijkt dat er weinig verschillen zijn, behalve wat betreft isolatie. Indien de moeder een diploma SO heeft, is het gevoel van geïsoleerd te zijn groter. Dit is ook in JOnG zo, waar moeders zonder diploma SO een lagere gemiddelde score noteren (1,39) dan moeders met een diploma hoger SO (1,67). De verschillen moeten evenwel met voorzichtigheid worden benaderd gezien de kleine VLAS-steekproef.

Gem. scores naar opleiding moeder VLAS	verrijking	isolatie	steun
geen diploma SO	5,66	2,53	4,3
diploma SO	5,49	3,04	4,4

Tabel 12: POPI naar opleiding moeder (VLAS)

Wat het verband tussen herkomst moeder en de bevroegde opvoedingspercepties betreft, noteert JOnG dat respondenten met een gelijkaardige buitenlandse herkomst aangeven minder steun te ervaren dan respondenten met een Belgische en/of Europese herkomst. De gemiddelde score voor de eerste groep bedraagt 2,30 ten opzichte van 3,20 voor de andere groep. Een gelijkaardig verband vinden we in de VLAS-steekproef, waar respondenten met een gelijkaardige buitenlandse herkomst een lagere score, nl. 3,95, noteren op het vlak van steun dan de respondenten met een Belgische herkomst (4,6).

Tot slot werd in JOnG ook onderzocht of er verbanden bestaan met pariteit (aantal kinderen). Uit die analyse bleek dat primipari, gezinnen met één kind, significant meer steun vanuit de omgeving ervaren en ook meer verrijking bij het opvoeden van hun kind. In de VLAS-cohort zien we op het punt van verrijking geen verschillen, maar wel op vlak van steun. Het verschil is groot, en nog meer uitgesproken dan bij JOnG. Ouders met één kind scoren gemiddeld 5,21 op steun (4,30 bij JOnG) en ouders met meer kinderen 3,98 (zelfde score als JOnG). We noteren hier als mogelijke verklaring de bevinding dat als de primipari in VLAS jonge moeders zijn (- 20 jaar) ze vaak bij hun (schoon- of groot)ouders inwonen. De steun die ze krijgen is dus steeds dichtbij.

Naast POPI worden in VLAS en JOnG ook de NVOS-vragenlijst gebruikt tijdens de eerste bevraging. NVOS meet de subjectieve opvoedingsbelasting via clusters van vragen over acceptatie, aankunnen, problemen hebben, situatie anders willen, kind ervaren als belasting, er alleen voorstaan, plezier hebben, goede omgang. In VLAS zijn enkel de subschalen aankunnen en belasting bevroegd. Items binnen aankunnen zijn bovendien soms anders geformuleerd. Verwijderd werd de vraag: 'ze moesten X maar in een tehuis plaatsen of zo iets.' Ouders moeten aangeven in welke mate ze hun situatie als dusdanig beleven op een 5-punten schaal. Indien ouders consequent aangeven dat hun kind een belasting vormt, dan is dit een indicatie van opvoedingsstress.

Subschaal NVOS: aankunnen

Ik heb het gevoel dat ik de opvoeding van goed aankan.
Er kan wel eens iets misgaan met maar over het algemeen kan ik de opvoeding van goed aan
De opvoeding van vraagt veel van mijn krachten.
Ik vind dat ik de controle over ... geleidelijk aan verlies.
Ik kan dit kind niet goed aan, met de beste wil van de wereld niet.
De situatie met loopt volledig uit de hand.
Als ouder voel je wel eens: "Nu heb ik genoeg van dit kind."

Subschaal NVOS: belasting

..... is geen eenvoudig kind om op te voeden.
Het opvoeden van is voor mij een hele belasting.
..... zorgt voor problemen in de opvoeding.
... is een gemakkelijk op te voeden kind.
Alles bij elkaar genomen, valt de opvoeding van wel mee.
In de opvoeding van wordt te veel van mij verwacht.
De opvoeding van ... kost mij zoveel energie, dat anderen (bijvoorbeeld partner of kinderen) wel eens te kort komen.

Omwille van de sterk afwijkende vraagstelling ten opzichte van JOnG is het maken van een goede vergelijking met JOnG niet evident. De conclusie is wel sterk gelijkend, maar in VLAS meer uitgesproken (gemiddelde score VLAS: 4,41 tov 3,86 in JOnG). Gemiddeld genomen ervaren de ouders op het moment dat hun kind 3 maanden is de opvoeding als niet belastend en geven ze aan de opvoeding goed aan te kunnen. Dit resultaat komt overeen met de mate waarin de respondenten zeggen stress te ervaren op het eerste meetmoment. Bij de 23 respondenten is slechts één sterk afwijkende gemiddelde score van een respondent te vinden (2,57). Het gaat om een jonge moeder (21 jaar) met twee kinderen (1,5 jaar en 3 maanden) die samenwoont met haar oudere vriend. Ze heeft geen werk en geen diploma. Haar vriend heeft een voltijdse baan. Ze scoort vooral hoog op de subschaal belasting, waarmee ze aangeeft de opvoeding niet goed aan te kunnen.

5.2.3. Opvoedingsgedrag en deelname aan de kinderopvang in de eerste 8 maanden

Opvoedingsgedrag

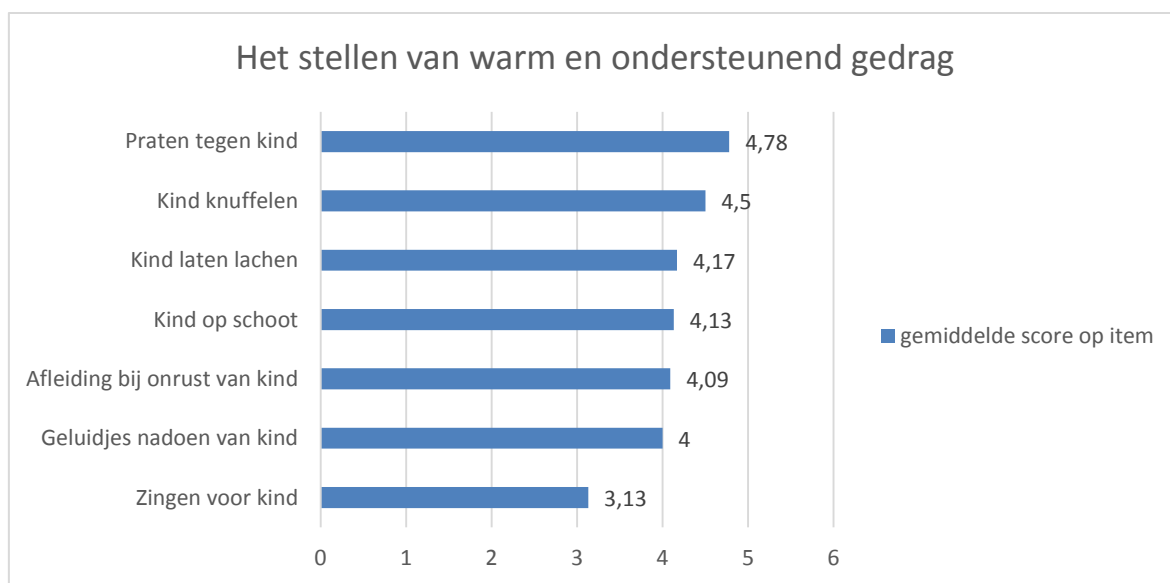
We definiëren hier opvoedingsgedrag zoals Van Leeuwen e.a. (2011) als de gedragsmatige gewoonten en verzorgingsrituelen die ouders bezigen. Die gewoonten en rituelen oefenen invloed uit op het kind, op zijn groei, gezondheid, veiligheid, welzijn en socialisering. Die invloed kan zowel de ontwikkeling van het kind bevorderen als in gevaar brengen.

Om het opvoedingsgedrag in kaart te brengen, werd gebruik gemaakt van een leeftijdsaangepaste versie van het meetinstrument SOG, Schaal Ouderlijk Gedrag. De SOG is ontwikkeld door Van Leeuwen en gebaseerd op het jarenlange onderzoek van Patterson en collega's. Zij identificeerden vijf ouderlijke vaardigheden als cruciaal voor de ontwikkeling van het kind: ouderlijke betrokkenheid (interesse tonen in het kind), supervisie, disciplineren (bv. straffen van ongewenst gedrag), positieve bekrachtiging (bv. belonen gewenst gedrag) en problemen oplossen (Van Leeuwen e.a., 2011; Patterson et al., 1992). Eén van de subschalen binnen SOG is warm en ondersteunend gedrag. De eerste bevraging neemt gedeeltelijk deze subschaal over en bestaat uit 8 items (JOnG: 18 items). Ouders geven aan in welke mate ze dit gedrag stellen, in een 5 punten schaal van nooit tot altijd.

Subschaal SOG: warmte en ondersteuning

Spelen met kind
Kind op schoot
Praten tegen kind
Geluidjes nadoen van kind
Kind Knuffelen
Zingen voor kind
Afleiding bij onrust
Kind laten lachen

In onderstaande Figuur 15 rangschikken we de antwoorden van de VLAS-respondenten. Daaruit blijkt dat de gemiddelde scores globaal hoog liggen. Met uitzondering van het item 'zingen voor kind' scoort elk item gemiddeld 4 en meer, waarmee men aangeeft dat men warm en ondersteunend gedrag in de vorm van beschreven opvoedingsgewoonten en verzorgingsrituelen vaak stelt. De globale gemiddelde score is dan ook 4,12 (vgl. JOnG: 4,10 op 18 items). Analyses van JOnG tonen bovendien aan dat hooggeschoolden een significant lagere score hebben op warmte en ondersteuning dan lager geschoolden. Zingen voor het kind doen de VLAS-respondenten het minst.

Figuur 15: SOG gemiddelde score per item (VLAS)

Men kan zich afvragen in welke mate de antwoorden van de respondenten verwijzen naar het werkelijke gedrag van de respondenten, en het hier dus sociaal wenselijke antwoorden betreffen die eerder het wenselijke dan werkelijke gedrag uitdrukken. Op die kwestie antwoordt Van Leeuwen e.a. (2011) dat dit niet uit te sluiten valt, maar dat onderzoek met een Franstalige versie aantoonde dat de correlaties tussen de subschalen van SOG en een maat voor sociale wenselijkheid laag en niet significant zijn (met verwijzing naar onderzoek van Meunier & Roskam, 2007).

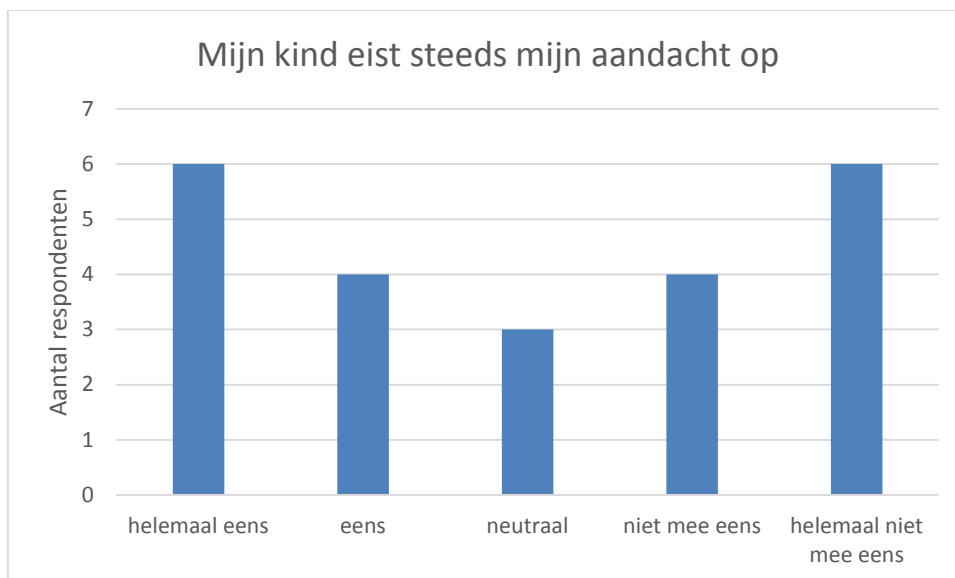
Naast de SOG werd ook gepeild naar de mate van emotionele afstemming en beschikbaarheid tussen ouder en kind. Hiervoor werd het meetinstrument EA-DSR gebruikt, een zelfrapporteringschaal die emotionele beschikbaarheid meet (Vliegen e.a., 2005). Emotionele beschikbaarheid wordt gezien als basis voor een goede gehechtheids- en sociale ontwikkeling van een kind (Bornstein et al., 2012). Het instrument bestaat uit 32 items met uitspraken waarop

ouders via een 5-puntenschaal kunnen antwoorden (1= helemaal mee oneens, 5= helemaal mee eens). Deze items kunnen gegroepeerd worden tot 5 subschalen: affectieve afstemming, betrekken van de ouder, affectieve kwaliteit, intrusiviteit en vijandigheid. In de eerste vragenlijst (kind is 3 maanden) werd de subschaal affectieve afstemming. In de eerste levensmaanden is er nog geen taal in strikte zin tussen ouder en kind, maar wel al andere vormen van interactie, waarbij moeder en kind hun gevoelens, verbondenheid en wensen trachten uit te drukken (via toon van stem, gelaatsexpressies zoals lachen enz.). Affectieve afstemming ontstaat wanneer een ouder haar of zijn kind begrijpt en weet hoe hij of zij hierop efficiënt kan reageren (Bornstein et al., 2012). In onderstaande tabel staan de 8 items weergegeven die de subschaal affectieve afstemming weergeven. JOnG bevat dit meetinstrument niet, waardoor op dit punt een vergelijking onmogelijk is.

Subschaal: affectieve afstemming

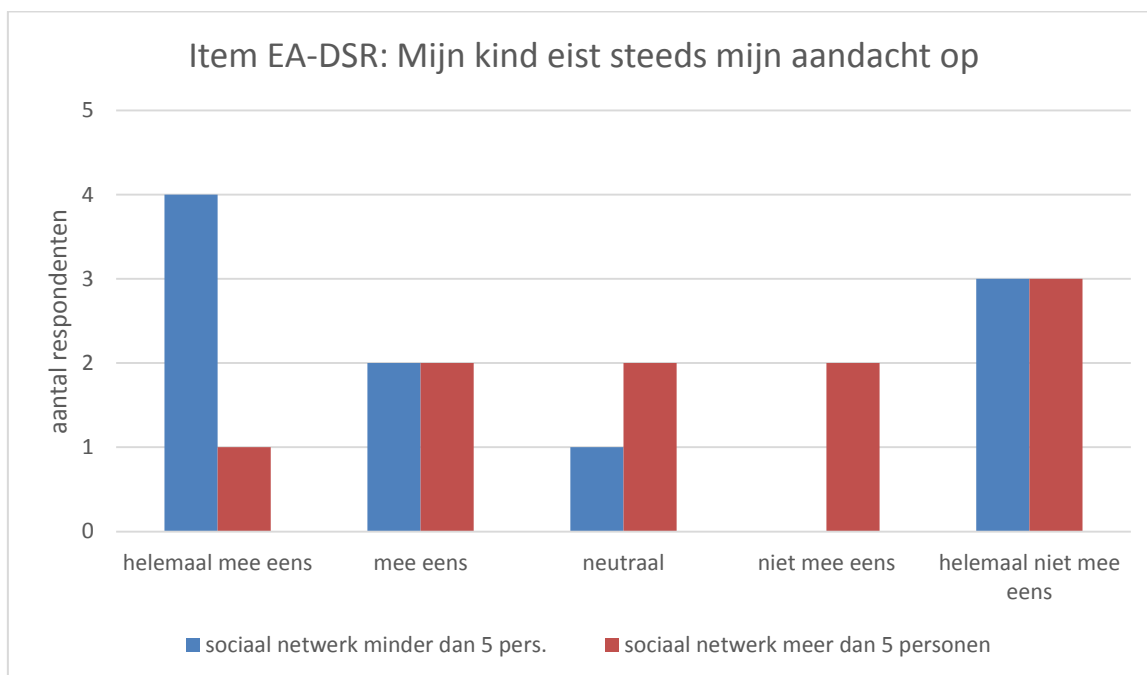
Ik vind het moeilijk te begrijpen wat mijn kind nodig heeft.
Wanneer mijn kind zeurt, moeilijk of tegendraads is, weet ik soms niet goed hoe daarmee om te gaan.
Ik vind dat mijn kind vaak vervelend is.
Het gebeurt dat ik zenuwachtig word van bij mijn kind te zijn.
Ik vind het moeilijk me aan te passen aan het ritme van mijn kind
Mijn kind eist steeds mijn aandacht op.
Mijn kind huilt en jammert vaak tegen mij.
Wanneer mijn kind huilt, begrijp ik waarom.

Globaal gesproken scoren de VLAS-respondenten vrij hoog op affectieve afstemming. De gemiddelde score op een 5-punten-schaal van helemaal eens tot helemaal niet eens bedraagt 3,94. De VLAS-respondenten zijn het er samen het meest mee oneens dat hun kind vaak vervelend is. Slechts 1 respondent antwoord bevestigend op deze uitspraak (n=23). Het minst scoren de respondenten op de uitspraken 'Mijn kind eist steeds mijn aandacht op'. De gemiddelde score bedraagt 3. Onder die gemiddelde score schuilt een grote verscheidenheid aan visies. Evenveel respondenten gaan akkoord tot helemaal akkoord met de uitspraak als niet akkoord tot helemaal niet akkoord (cf. Figuur 16: meningen vormen elkaars spiegelbeeld).

Figuur 16: item EA-DSR: mijn kind eist steeds mijn aandacht op (VLAS)

De diversiteit kan wijzen op verschillen in het gedrag van het kind, maar ook wijzen op een verschillende interpretatie en beleving van het kind als het gaat om aandacht opeisen door het kind. We merken ook op dat respondenten met een klein sociaal netwerk (minder dan 5 personen) het over het algemeen eerder eens zijn dat hun kind hun aandacht steeds opeist (zie figuur 17, $n = 20$). Vier respondenten met een klein sociaal netwerk gaan met deze stelling helemaal akkoord, 2 andere respondenten zijn het er mee eens. Daartegenover staat dat 'slechts' 3 respondenten met een groter sociaal netwerk (meer dan 5 personen) aangeven akkoord of helemaal akkoord te zijn dat hun kind hun aandacht steeds opeist.

Figuur 17: item EA-DSR: mijn kind eist steeds mijn aandacht op, naar sociaal netwerk (VLAS)

Opleiding zou eventueel ook een rol kunnen spelen in de verklaring van de diverse meningen in de VLAS-cohorte. Moeders met een diploma SO (7 moeders, $n=12$) vinden meer dan moeders

zonder diploma SO (2 moeders, n=8) dat hun kind steeds hun aandacht opeist. Ook de gemiddelde score per groep drukt hetzelfde verband uit. Moeders zonder diploma SO scoren op dit item gemiddeld een 4, wat wil zeggen dat ze het als groep duidelijk niet eens zijn met de uitspraak, terwijl moeders met een diploma SO hierop gemiddeld 2,58 scoren, wat wil zeggen dat ze gemiddeld neigen naar instemming met de uitspraak over het gedrag van hun kind.

Deelname aan de kinderopvang

Onderzoek wijst uit dat kinderopvang voor kinderen die opgroeien in armoede een belangrijke hefboom kan zijn om de ongelijke kansen van deze kinderen te beperken (UNICEF, 2009). Kinderopvang stelt de ouders van deze kinderen immers in staat om een opleiding te volgen of te solliciteren voor een baan (economische functie kinderopvang), maakt het mogelijk voor kinderen in armoede om in interactie te treden met andere kinderen en verzorgers (sociale functie kinderopvang) en biedt nieuwe mogelijkheden om de ontwikkeling van het kind te stimuleren (educatieve functie kinderopvang) (Vandenbroeck, 2004).

De mate waarin kinderen op 8 maanden naar de formele kinderopvang gaan, werd ook afgetoetst bij de tweede bevraging. Globaal genomen, is de deelname aan de kinderopvang in de VLAS-cohorte laag te noemen (5 kinderen op 20 respondenten). Van de kinderen die ingeschreven zijn in de kinderopvang, gaan er twee voltijds naar de kinderopvang (10 halve dagen in de week), één 80% (8 halve dagen in de week), en de laatste halftijds (5 dagen in de week). In 4 van die gezinnen werkt de moeder. De beroepsstatus van de moeder lijkt dus bepalend te zijn voor de deelname aan de kinderopvang. Opvallend is immers dat in twee van de gezinnen, waar het kind naar de kinderopvang gaat, de vader werkloos is. In één gezin werken beide ouders niet, maar gaat het kind wel voltijds naar de kinderopvang. Ook het gebruik van informele kinderopvang (door grootouders) is erg laag. Het wordt vermeld door 6 respondenten. Bovendien gaat het om sporadisch gebruik. 2 van de 6 gezinnen maken hiervan slechts minder dan 1 keer per week gebruik van, 3 ouders één keer een halve dag per week, en één gezin 4 halve dagen per week. In één van de 6 gezinnen gaat het kind ook naar de kinderopvang. Samengevat kunnen we op basis van deze cijfers concluderen dat in 8 gezinnen uit de VLAS-cohorte regelmatig, d.i. minstens 5u ongebroken per week, gebruik maakt van formele of informele kinderopvang. Ter vergelijking: in Vlaanderen ligt dit percentage op 64%. Wat de deelname aan formele kinderopvang betreft, liggen de cijfers in lijn met het Vlaamse gemiddelde (23%) voor kinderen die in armoede opgroeien (Vande Gaer e.a., 2013).

De belangrijkste reden voor de lage deelname aan de formele kinderopvang is wellicht dat de moeders werkloos zijn en dus al thuis zijn om voor het kind te zorgen (zie ook Vande Gaer e.a., 2013). Een andere verklaring kan echter ook zijn dat het moeilijk is voor deze gezinnen om (tijdig) een kinderopvang te vinden wegens lange wachtlijsten (in één bevraging als dusdanig door een moeder vernoemd), of dat de werking van de kinderopvang niet aansluit bij de wensen en verwachtingen van deze ouders. Wat de reden voor niet-deelname ook is, het betekent wel dat de meeste VLAS-ouders, en in de eerste plaats de moeders, tijdens de eerste levensfase van hun kind (0-8 maanden) elke dag en vaak alleen met hun kind doorbrengen. Het leidt er bovendien toe dat de kinderen (en hun ouders) in die eerste fase, met uitzondering van zussen of broers, weinig tot geen andere kinderen of verzorgers ontmoeten.

6. Algemene conclusies en opstap naar volgend rapport

In deze bijdrage maakten we een profielschets op van de VLAS-steekproef op basis van twee meetmomenten (kind is 0-3 maanden; kind is 8 maanden). Hiertoe brachten we de gezinskenmerken, het socio-economisch profiel, de psychosociale kenmerken en de opvoeding

door de ouders in kaart aan de hand van verschillende hiertoe ontwikkelde meetinstrumenten, die veelal ook in het grootschalige onderzoek JOnG terug te vinden zijn.

Op basis van de gezinskenmerken en het socio-economisch profiel stelden we vast dat de sociale context waarin de kinderen van de VLAS-respondenten opgroeien sterk afwijkt van de JOnG-cohorte en ook van de Vlaamse gemiddelden. De VLAS-kinderen zijn minder primipari en behoren vaker tot een groot gezin (3 kinderen en meer). De grote meerderheid van de kinderen groeit op in armoede (of dichtbij de armoederisicogrens) en heeft, in tegenstelling tot de JOnG-cohorte, ouders zonder diploma SO of uitsluitend met een diploma SO. De meeste VLAS-kinderen brengen hun dag thuis door, waar ze opgevangen worden door hun moeder omdat die geen baan heeft. Hoewel de meeste vaders werken (vaak als enige kostwinner), stellen we vast dat dit geen garantie vormt om uit de armoede te blijven of te ontsnappen. Het inkomen dat ze via hun baan verdienen is immers onvoldoende om het hele gezin te onderhouden, waardoor we ze onder 'working poor' zouden kunnen rekenen. Opvallend is verder dat de grote meerderheid van de moeders met een buitenlandse (niet-westerse) herkomst een diploma secundair onderwijs bezit dat gelijkwaardig is met ASO in België. Ook voor hen vormen dit diploma en hun goede beheersing van het Nederlands (die nodig was om mee te doen aan de bevestigingen) meestal geen hefboom tot werk. Tot slot merkten we op dat een ongeveer de helft van de respondenten een klein sociaal netwerk (minder dan 5 personen) heeft, en dat sommigen onder hen vaak uitsluitend terugvallen op hun partner, (een) (schoon)ouders en/of vriend(in). Met hun burens hebben de VLAS-respondenten zelden tot nooit contact. Moeder en baby lijken daardoor in vele gevallen sterk op elkaar aangewezen en veel tijd met (uitsluitend) elkaar door te brengen.

De literatuur stelt dat opgroeien in armoede de ontwikkelingskansen van kinderen beknot. We bespraken in de theoretische sectie twee perspectieven die het verband tussen armoede en de ontwikkelingskansen van kinderen trachten te verklaren. Een eerste perspectief, *the culture of poverty* these stelt dat mensen in armoede een eigen cultuur hebben bestaande uit specifieke en onderscheiden attitudes, gedragingen en waardenhiërarchieën (bv. lage verwachtingen met betrekking tot werk en onderwijs), en die cultuur doorgeven via de opvoeding met generatiearmoede tot gevolg. Dit perspectief wordt niet bevestigd bij de VLAS-respondenten. Zo concludeerden we dat voor de opvoedingsattitudes, -percepties en opvoedingsgedrag de VLAS-respondenten over het algemeen nauw aanleunen bij de JOnG-respondenten. Hun lager socio-economisch profiel vertaalt zich dus niet in significant andere attitudes, andere percepties en ander gedrag met betrekking tot de opvoeding (zoals hun idee over straffen). Uitzonderingen op deze regel vormen ten eerste het gedrag tijdens de zwangerschap (minder alcoholgebruik, meer actief en passief roken), ten tweede hun gevoel van isolatie (die gemiddeld genomen hoger ligt bij de VLAS-respondenten) en hun deelname aan de kinderopvang (die quasi nihil is). Vraag blijft of op latere meetmomenten (kind is 12 maanden; kind is 18 maanden) die bevinding zich herhaalt. In een volgende paper zal daarom onderzocht worden of en in welke mate de bevinding dat de VLAS-respondenten op vele items met betrekking tot de opvoeding door de ouders niet tot weinig verschillen ook overeind blijft als het kind ouder wordt.

Het tweede perspectief is de stress-these, waarin gesteld wordt dat kansarmoede samengaat met een hogere stressbeleving tijdens de opvoeding en het ouderschap via die weg negatief beïnvloedt. We onderzochten daarom ook welke mate aan stress de VLAS-respondenten zeggen te beleven gedurende de zwangerschap en na de geboorte van het kind. In het eerste helft van de zwangerschap en als het kind 0-3 maanden is, is de stressbeleving laag en vergelijkbaar met de JOnG-cohorte. Stressbeleving blijkt echter een dynamisch fenomeen. Met het vorderen van de zwangerschap of het ouder worden van het kind, stijgt ook bij vele respondenten het stressniveau, terwijl dit in de JOnG-cohorte stagneert. Kortom, de zwangerschap en de komst van het kind starten niet met meer gevoelens van stress dan de JONG-cohorte. Die gevoelens komen er naarmate de tijd vordert, wat erop zou kunnen wijzen dat zwangerschap en opvoeden met de

tijd voor sommigen moeilijker om (alleen) dragen of organiseren wordt. Ook hier is de vraag of die beleving zich bij een oudere leeftijd van het kind doorzet of net niet, en welke conclusies uit die resultaten kunnen getrokken worden, temeer gezien de kleine steekproef. Bovendien stelden we, in lijn met de stresstheorie, vast dat een groter sociaal netwerk (meer dan 5 personen) inderdaad fungeert als buffer tegen stress. Het belang van het sociaal netwerk in de opvoeding van kinderen die opgroeien in armoede kan in die zin niet onderschat worden.

Samengevat schetsten we in deze paper een multidimensioneel beeld van de gezinssituatie van de VLAS-cohorte en trachtten we dit beeld in een breder perspectief te zetten door de VLAS-cohorte te vergelijken met de JOnG-data. De profielschets en die vergelijking leverden enkele interessante indicaties. Zo noteren we onder andere de positieve opvoedingsattitudes- en verwachtingen bij deze gezinnen, het dynamische karakter van de stressbeleving tijdens zowel zwangerschap als na de geboorte, en het belang van het sociale netwerk van gezinnen in armoede als buffer tegen stress. We schrijven bewust 'indicaties' omdat, omwille van omstandigheden (zie voor reflectie hierop bij Lemmens & Groenez, 2015b), de VLAS-steekproef klein is en de analyse beperkt. Vergelijkingen met JOnG en vergelijkingen binnen de steekproef moeten dus met voorzichtigheid benaderd worden, in die zin dat het niet mogelijk is de resultaten te generaliseren voor kwetsbare gezinnen of gezinnen in armoede. Desalniettemin vragen de hierboven genoemde indicaties volgens ons om verder onderzoek bij een groter sample van mensen in armoede in Vlaanderen.

Referenties

- Beeckman, K., Louckx, F. & Putman, K. (2011). Predisposing, enabling and pregnancy-related determinants of late initiation of prenatal care. *Maternal and Child Health Journal*, 15 (7), 1067-75.
- Bornstein MH, Putnick DL, Suwalsky JTD, et al. (2012). Emotional Relationships in Mothers and Infants: Culture-Common and Community-Specific Characteristics of Dyads from Rural and Metropolitan Settings in Argentina, Italy, and the United States. *Journal of cross-cultural psychology*, 43(2):171-197.
- Brownell, M.D., Nickel, N.C. & Chateau, D. (2015). Long-term benefits of full-day kindergarten: a longitudinal population-based study. *Early Child Development and Care*, 185(2), 291-316.
- Buysse, A. e.a. (Red.). (2013). *Sexpert: seksuele gezondheid in Vlaanderen*. Gent: Academia.
- Cabus, S.J. & Ariës, R. (2015). Ouderbetrokkenheid beïnvloedt leerprestaties. *ESB*, 05/2015, (100) 4709.
- Cammu, H., Martens, G. & Van Maele, G. (2010). The higher the educational level of the first-time mother, the lower the fetal and post-neonatal but not the neonatal mortality in Belgium (Flanders). *European Journal of Obstetrics Gynaecology and Reproductive Biology*, 148 (1), 13-16.
- Coene, J. & Dierckx, D. (2015). Kinderarmoede heeft vele gezichten: een balans van kinderarmoede in België en Vlaanderen. In D. Dierckx, J. Coene, P. Raeymaekers & M. van den Burg, *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2015* (pp. 114-141). Leuven: Acco.
- Cunha, F., Heckman, J.J., Lochner, J., & Masterov, D.V. (2006). Interpreting the evidence of lifecycle skill formation. In E.A. Hanushek & F. Welch (Eds.), *Handbook of the Economics of Education* (pp. 697-805). Amsterdam: North-Holland.
- Cunha, F., & Heckman, J. (2007). The economics of human development. The technology of skill formation. *AEA Papers and Proceedings*, May 2007, 31-47. Geraadpleegd op: http://jenni.uchicago.edu/papers/Cunha-Heckman_AER_v97n2_2007.pdf
- Guérin, C., Roelants, M., Van Leeuwen, K., Desoete, A., & Hoppenbrouwers, K. (2011). *Sociaal-demografisch profiel, perinatale gezondheid en gezondheid tijdens de eerste levensweken van de Vlaamse geboortecohorte JOnG*. SWVG: JOnG Rapport 17.
- Heckman, J. J. (2008a), *Role of Income and Family Influence on Child Outcomes*. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1136, 307–323. Geraadpleegd op: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1196/annals.1425.031/epdf>
- Hartas, D. (2012) Inequality and the home learning environment: predictions about seven-year-olds' language and literacy, *British Educational Research Journal*, 38(5), 859–79.
- Heckman, J.J. (2008b). Schools, skills and synapses. *Economic Inquiry*, 46(3), 289-324.
- Holmgren, S. (2009). *Low dose alcohol exposure during pregnancy – does it harm? A systematic literature re-view*. Stockholm: The Swedish National Institute of Public Health.

Hoppenbrouwers, K., Guérin, C., Roelants, M., Van Leeuwen, K. & Desoete, A. (2011a). Alcohol voor, tijdens en na de zwangerschap en in de periode van de borstvoeding, *SWVG Feiten en cijfers*, 2011-25, 1-10.

Hoppenbrouwers, K., Roelants, M., Guérin, C., , Van Leeuwen, K., Desoete, A. & Wiersema, J.M. (2011b). Als de moeder rookt, rookt de baby mee, *SWVG Feiten en cijfers*, 2011-7, 1-8.

Joss-Moore, L.A., & Lane, R. (2011). Perinatal Nutrition, Epigenetics, and Disease. *NeoReviews*, 12(9) e498 -e505

KBS (2013). *Perinatale ondersteuning van kansarme gezinnen: wat er is en wat er nodig is*. Brussel: KBS.

Kind en Gezin (2013). Jaarverslag Kind en Gezin 2013. Geraadpleegd op: <http://www.kindengezin.be/img/jaarverslag-2013.pdf>.

La Placa, V. & Corlyon, J. (2016). Unpacking the Relationship between Parenting and Poverty: Theory, Evidence and Policy. *Social Policy and Society*, 15(1), 11-20.

Lawson, K.L. (2004). Development and psychometric properties of the perceptions of parents inventory. *Journal of Psychology*, 138(5), 433-455.

Lemmens, E., & Groenez, S. (2015a). *Een longitudinaal onderzoek naar ontwikkeling en opvoeding bij kwetsbare gezinnen met JOnGe kinderen: een overzicht van onderzoeksopzet en instrumentarium*. VLAS-studies, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Lemmens, E., & Groenez, S. (2015b). *Stilstaan bij de implicaties van armoedeonderzoek: Kritische reflecties over een VLAS onderzoek met kansarme gezinnen*. VLAS-Studies, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Meunier, J.-C., & Roskam, I. (2007). Psychometric properties of a parental childrearing behavior scale for French-speaking parents, children, and adolescents. *European Journal of Psychological Assessment*, 23, 113-124.

Meurs, P., Luyten, P., & Jullian, G. (2006). Allochtone kinderen tijdens het eerste levensjaar: invloed van sociaal-economische en etnische status op specifieke ontwikkelingsdomeinen. *Gedrag en Gezondheid*, 34(3), 133-146.

OECD (2014). *Education at a glance 2014*. Paris: OECD.

Patterson, G.R., Reid, J., & Dishion, T. (1992). *Antisocial Boys. A social interactional approach. Volume 4*. Eugene: Castalia Publishing Company.

Schiettecat, T., Roets, G., Vandenbroeck, M. (2014). Paradigmatische verschuivingen en methodologische discussies in (kinder)armoedeonderzoek, VLAS-Studies 16, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt. Geraadpleegd op: https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container34677/files/Publicaties/2014_paradigmatische_verschuivingen.pdf

VAD - Vereniging voor alcohol- en andere drugsproblemen (2009). *Richtlijnen voor aanvaardbaar alcohol-gebruik en definitie bingedrinken*. Brussel: VAD.

Vande Gaer, E., Gijssels, C. & Hedeboom, G. (2013). *Het gebruik van opvang voor kinderen onder 3 jaar in het Vlaamse gewest*, Leuven: SVWG-rapport 17.

Van den Branden, S., Guérin C. & Roelants M. (2014). *Sociale verschillen in determinanten van gezondheid bij JOnGe kinderen (0-3 jaar)*. Leuven (SVWG): JOnG Rapport 24.

Vandenbroeck, M. (2004) De maatschappelijke rol van kinderopvang. In *Welzijnsgids*, 55(45-52).

Van Leeuwen, K. (2002). Beknopte handleiding voor het praktisch gebruik van de Schaal Ouderlijk Gedrag (SOG). Gent: Universiteit Gent, Vakgroep Ontwikkelings-, Persoonlijke- en Sociale Psychologie.

Van Leeuwen, K., Rousseau, S., Hoppenbrouwers, K., Wiersema, R., & Desoete, A. (2011). *JOnG Opvoedings- en gezinsvariabelen bij de Vlaamse geboortecohorte 0-jarigen*. JONG-Rapport 24.

Vliegen, N., Bijttebier, P., Boulpaep, N., Luyten, P., Cluckers, G., & Biringen, Z. (2005). De EA-DSR. Een zelfrapporteringsschaal voor het meten van emotionele beschikbaarheid bij ouders van JOnGe kinderen (0-1jaar). *Diagnostiekwijzer*, 8(4), 137-147.